

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ФАКУЛЬТЕТ ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ ТА ТУРИЗМУ
КАФЕДРА ТУРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Ступінь вищої освіти БАКАЛАВР

на тему ” **ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
“ТЕМНОГО” ТУРИЗМУ** ”

Виконала: здобувачка вищої освіти
IV курсу, групи Тур-41
спеціальності 242 Туризм

(шифр і назва спеціальності)

освітньої програми Туризм
ЯЦКОВ Валерія Валеріївна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник к.е.н, доцент

(наук. ступінь, вчене звання, ім'я та прізвище)

Рецензент: Тетяна КОЛОДЯЖЕНСЬКА
(ім'я та прізвище)

ДУБЛЯНИ 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ФАКУЛЬТЕТ ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ ТА ТУРИЗМУ
КАФЕДРА ТУРИЗМУ

Ступінь вищої освіти Бакалавр
Галузь знань 24 Сфера обслуговування
(шифр і назва)

Спеціальність 242 Туризм
(шифр і назва)

Освітня програма «Туризм»
(назва ОП)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

туризму
(назва кафедри)

(підпис)

Оксана КРУПА

(ім'я та прізвище)

“ ” 20__ року

З А В Д А Н Н Я

на кваліфікаційну роботу здобувача вищої освіти

Яцков Валерії Валеріївни

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи «Тенденції та перспективи розвитку “темного” туризму»

Керівник роботи Оксана БЕРЕЗІВСЬКА, к.е.н., доцент

(ім'я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання)

Затверджена наказом ЛНУП від “31” жовтня 2023 р. № 582/к-с.

2. Строк подання здобувачем роботи до 17 червня 2024 року

3. Вихідні дані до роботи: Закони України та Постанови Кабінету Міністрів України, дані Державної служби статистики України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з питань розвитку туризму, довідкові матеріали, література на туристичну тематику.

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити)

1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ «ТЕМНОГО» ТУРИЗМУ

1.1 Сутність поняття, особливості та види «темного» туризму

1.2 Ресурсний потенціал темного туризму у світі

1.3 Дослідження психологічних аспектів «темного» туризму

2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ «ТЕМНОГО» ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

2.1. Розвиток «темного» туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу

2.2 Ресурсний потенціал «темного» туризму в Україні

2.3 Аналіз ринку туристичних послуг в Україні

2.4. Вплив туризму на стан охорони навколишнього середовища

3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ «ТЕМНОГО» ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1 Напрями розвитку туризму в умовах воєнного стану в Україні

3.2 Перспективи розвитку «темного» туризму

4. ОХОРОНА ПРАЦІ

4.1. Аналіз стану і заходи поліпшення виробничої санітарії і гігієни праці на туристичних підприємствах

4.2. Пожежна безпека туристичного підприємства

4.3. Інструкція з охорони праці туристичного підприємства

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
рисунки, таблиці

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Ім'я, прізвище та посада консультанта	Підпис, дата		Відмітка про виконання
		завдання видав	завдання прийняв	
Стан охорони навколишнього середовища				
Охорона праці				

7. Дата видачі завдання “30” листопада 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Відмітка про виконання
1.	Отримання завдання для написання кваліфікаційної роботи	30.11.2023	
2.	Розробка плану кваліфікаційної роботи, ознайомлення з літературними джерелами за темою, збір практичних матеріалів	до 08.12.2023	
3.	Написання вступу і I розділу	до 26.01.2024	
4.	Написання II розділу	до 12.03.2024	
5.	Написання III розділу	до 30.04.2024	
6.	Написання висновків	до 17.05.2024	
7.	Оформлення кваліфікаційної роботи і подання науковому керівнику для написання відгуку	до 27.05.2024	
8.	Перевірка тексту кваліфікаційної роботи на унікальність. Скерування на зовнішню рецензію	до 07.06.2024	
9.	Представлення кваліфікаційної роботи на кафедру	17.06.2024	
10.	Захист кваліфікаційної роботи перед Екзаменаційною комісією	27.06.2024	

Здобувач вищої освіти _____

(підпис)

Валерія ЯЦКОВ

(ім'я та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи _____

(підпис)

Оксана БЕРЕЗІВСЬКА

(ім'я та прізвище)

УДК 338.48-51

Кваліфікаційна робота: 87 сторінок, включаючи 3 таблиці, 3 рисунки, 91 літературних джерел.

Яцков В.В. Тенденції та перспективи розвитку “темного” туризму

Кваліфікаційна робота за спеціальністю 242 Туризм. Дубляни: ЛНУП, 2024.
87с.

У роботі всебічно розкрито теоретичні аспекти розвитку «темного» туризму, розглянуто сутність поняття, особливості та види «темного» туризму, дано характеристику ресурсному потенціалу «темного» туризму у світі. Досліджено психологічні аспекти «темного» туризму.

Проаналізовано сучасний стан розвитку «темного» туризму в Україні та світі. Подано загальну характеристику розвитку «темного» туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу. Здійснено оцінку ресурсного потенціалу «темного» туризму в Україні, описано його стан та особливості використання в сучасних умовах. Проаналізовано показники ринку туристичних послуг в Україні.

На основі результатів досліджень розроблено низку рекомендацій щодо шляхів розвитку «темного» туризму в Україні. Описано напрями розвитку туризму в умовах воєнного стану в Україні.

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню тенденцій та перспектив розвитку "темного" туризму.

В першому розділі «Теоретичні аспекти розвитку «темного» туризму» розкрито теоретичні аспекти розвитку «темного» туризму, розглянуто сутність поняття, особливості та види «темного» туризму, дано характеристику ресурсному потенціалу «темного» туризму у світі. Досліджено психологічні аспекти «темного» туризму.

У другому розділі «Аналіз розвитку «темного» туризму в Україні та світі» проаналізовано сучасний стан розвитку «темного» туризму в Україні та світі. Подано загальну характеристику розвитку «темного» туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу. Здійснено оцінку ресурсного потенціалу «темного» туризму в Україні, описано його стан та особливості використання в сучасних умовах. Проаналізовано показники ринку туристичних послуг в Україні.

У третьому розділі «Перспективи розвитку «темного» туризму в Україні» розроблено низку рекомендацій щодо шляхів розвитку «темного» туризму в Україні. Описано напрями розвитку туризму в умовах воєнного стану в Україні.

Ключові слова: «темний» туризм, туризм катастроф, танатотуризм, містичний туризм, некропольний туризм, туристичні потоки, містичні місця.

ANNOTATION

The qualification work is devoted to the study of trends and prospects for the development of dark tourism.

The first chapter "Theoretical aspects of the development of dark tourism" reveals the theoretical aspects of the development of dark tourism, considers the essence of the concept, features and types of dark tourism, describes the resource potential of dark tourism in the world. The psychological aspects of dark tourism are studied.

The second section "Analysis of the Development of Dark Tourism in Ukraine and the World" analyses the current state of development of dark tourism in Ukraine and the world. A general description of the development of dark tourism after armed conflicts in different countries of the world is given. The resource potential of "dark" tourism in Ukraine is assessed, its status and peculiarities of use in modern conditions are described. The indicators of the tourism services market in Ukraine are analysed.

In the third section "Prospects for the development of dark tourism in Ukraine" a number of recommendations on ways to develop dark tourism in Ukraine are developed. The directions of tourism development under martial law in Ukraine are described.

Keywords: "dark" tourism, disaster tourism, thanatotourism, mystical tourism, necropolis tourism, tourist flows, mystical places.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ «ТЕМНОГО» ТУРИЗМУ	8
1.1 Сутність поняття, особливості та види «темного» туризму	8
1.2 Ресурсний потенціал темного туризму у світі	15
1.3 Дослідження психологічних аспектів «темного» туризму	24
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ «ТЕМНОГО» ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	32
2.1. Розвиток «темного» туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу	32
2.2 Ресурсний потенціал «темного» туризму в Україні	37
2.3 Аналіз ринку туристичних послуг в Україні	41
2.4. Вплив туризму на стан охорони навколишнього середовища ..	46
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ «ТЕМНОГО» ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	51
3.1 Напрями розвитку туризму в умовах воєнного стану в Україні	51
3.2 Перспективи розвитку «темного» туризму	55
РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ	62
4.1. Аналіз стану і заходи поліпшення виробничої санітарії і гігієни праці на туристичних підприємствах	62
4.2. Пожежна безпека туристичного підприємства	69
4.3. Інструкція з охорони праці туристичного підприємства	71
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80

ВСТУП

Актуальність теми. Туристів завжди цікавили місця і пам'ятки, пов'язані з різними трагедіями, катастрофами антропогенного характеру, містичними історіями та смертю. Такий туризм називається «темним» і сьогодні є дуже популярним. Загалом ця тема в Україні мало досліджена, але українська історія має достатньо різноманітних трагічних подій, які залишили по собі велику кількість об'єктів, що сприяють розвитку цього виду туризму. На жаль, зараз ми стали свідками трагічних подій, спричинених російським вторгненням. У майбутньому багато міст (міста Луганської та Донецької областей, Маріуполь, Буча, Чернігів, Ірпінь, Харків, Ворзель, Ізюм, Гостомель, та багато інших) можуть стати центрами нового розвитку «темного» туризму.

Свої праці дослідженню «темного» туризму присвятили М. Фолі і Дж.Леннона, А. Сітона, Р. Шарплі, Ф. П'єра та ін. Засновником досліджень цвинтарного туризму в Україні є Ю. Квітницький-Рижов, а Ю.А.Ходарковський, Л. Проценко., І. Дивний, А. Бойко, Л. Стенник, Н. Нікітенко, Н.Коваленко також працюють над цією темою. Історія, територіальне розміщення, функціональна структура та карта кладовищ відображені в працях О. Бейдика та Н.Майбороди. Українські дослідники Т. Заставецький та Л. Заставецька широко досліджували «темний» туризм, посилаючись на його витoki – праці Леннона та Фолі. Вони зазначають, що цей вид туризму включає певні аспекти пам'яті, ностальгії, пригодницького та пізнавального туризму.

Є. Бугрій розглянув досвід проведення туристичних турів на закордонні цвинтарні об'єкти та окреслив умови розвитку «цвинтарного туризму» в сфері культурних та історико - соціальних процесів. С. Сардак та С. Таран досліджували ресурси «темного» туризму в країнах Європейського Союзу.

Метою кваліфікаційної роботи є аналіз сутності «темного» туризму, його видів, ресурсів та перспектив розвитку «темного» туризму в Україні.

Відповідно до мети дослідження у роботі необхідно вирішити такі головні завдання:

- систематизувати термінологію та понятійний апарат;
- проаналізувати наявний стан дослідження проблеми;
- висвітлити передумови розвитку «темного» туризму в Україні;
- проаналізувати просторові та функціональні можливості розвитку «темного» туризму;
- виявити можливості використання ресурсів «темного» туризму в Україні .

Об'єктом дослідження є ресурсний потенціал розвитку «темного» туризму.

Предметом дослідження є теоретично-практичні аспекти формування та ефективного використання ресурсного потенціалу розвитку «темного» туризму.

Методи дослідження. У кваліфікаційній роботі використанні загальнонаукові та специфічні методи: аналіз та синтез інформації, методи порівняння, узагальнення та систематизації, метод типології та SWOT - аналіз.

Головними джерелами інформації для написання кваліфікаційної роботи стали публікації вітчизняних та зарубіжних науковців, статистичні дані відповідних міністерств України, органів державного управління та інші ресурси, а також офіційні документи, Веб-сайти туристичного бізнесу та інші онлайн- ресурси.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в комплексному охопленні тенденцій та визначенні проблем розвитку «темного» туризму в світі та Україні, зокрема.

Практичне значення отриманих результатів даного дослідження полягає в створенні теоретичної бази передумов розвитку «темного» туризму, яку можуть використовувати у практичній діяльності туристичні підприємства.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ «ТЕМНОГО» ТУРИЗМУ

1.1 Сутність поняття, особливості та види «темного» туризму

За останні декілька десятиліть туризм став частиною повноцінної діяльності кожної цивілізованої світової спільноти і його розвиток визначається аналізом мотивацій потенційних туристів, який відіграє важливу роль у створенні турпродукту та організації методів його реалізації. Соціально - економічні, національно - культурні та психолого - духовні чинники формують індивідуальні потреби в подорожах, сприяючи зростанню кількості туристів і залученню туристичного потенціалу території, що призводить до появи нових видів туризму. Сьогодні до класичних чинників, які впливають на реалізацію туристичних послуг, додається потреба в отриманні нових знань, умінь, вражень та емоцій. Дедалі більшим попитом користуються креативні, екстремальні та нетрадиційні форми подорожей, у тому числі «темні» або «похмурі».

Будь - яка форма туризму вимагає створення та використання спеціального термінологічного апарату, який дозволяє зрозуміти її зміст. Це ж відноситься і до «темного» туризму. На жаль, це питання поки що мало вивчене. Частково певні аспекти розвитку «темного» туризму висвітлювалися у відповідних публікаціях та періодичних виданнях, а окремі питання досліджували у своїх роботах зарубіжні та українські науковці. Термін «темний туризм» вперше був використаний у 1996 році в «International Journal of Heritage Studies», де професор з туристичного маркетингу Університету Стратклайда А. Сітон використав термін «танатотуризм» – як відвідування кладовищ - «місць смерті». Після публікації у 2000 році наукової роботи «Dark Tourism», яка була написана співробітниками факультету гостинності, туризму і менеджменту дозвілля Каледонського університету Джоном Ленноном і Малкольмом Фолі, почав широко використовуватися в науці та літературі

термін «темний туризм». У широкому розумінні «темний» туризм (темний, похмурий, скорботний, туризм страху) — це вид туризму, який передбачає відвідування історичних місць і місць, пов'язаних зі смертю та трагедією. Філіп Стоун і Річард Шарплі з факультету туризму і менеджменту дозвілля Ланкаширської бізнес – школи, охарактеризували поняття «продукт темного туризму» та дослідили попит – пропозицію споживання.

У контексті теми дослідження необхідно відрізнити «темний» туризм від інших видів подібного змісту . Одним із таких споріднених типів є мілітарний туризм (тип туризму, мета якого є відвідування місцевості, поєднаної з військовою та воєнною діяльністю [20]). Різниця між «мілітарним» та «темним» туризмом полягає в тому, що «мілітарний» туризм заснований на відвідуванні саме місць бойових дій . Проте після закінчення воєнних дій на цій території чимало пам'яток, які залишаються в результаті цих дій, можна буде використати для розвитку «темного» туризму .

Навпаки, інколи туристичний об'єкт, який має значний містичний потенціал, може, залежно від його цільового призначення та мотиваційної складової, бути використаний у різноманітних споріднених напрямках . Наприклад, певний замок, який є культурно - історичною спадщиною, під час пізнавальної екскурсії, концентруючи увагу на архітектурних та хронологічних особливостях споруди та мети використання, якщо ж зосередити увагу на його минулому, враховуючи легенди та містицизм, тоді він буде об'єктом «темного» туризму.

Люди давно були мотивовані відвідувати місця, або події, пов'язані зі смертю, стражданням, руйнуванням або катастрофою. Так, гладіаторські поєдинки в Стародавньому Римі, відвідування середньовічних громадських покарань (колесування, повішання, спалення на вогнищі), відвідування моргів, що були популярні в Парижі в 19 столітті, можуть бути прикладом перших форм «темного» туризму. Нині найбільш відвідуваними містами для розвитку даного типу туризму є: Помпея та Геркаланум в Італії (міста, які після виверження Везувію в 79 р. до н. е., були поховані під лавою), Нагасакі та

Хіросіма в Японії (міста, куди скинули ядерні бомби, в часи Другої світової війни), меморіал в Нью- Йорку на місці Всесвітнього торгового центру (теракт 9 вересня 2001 р.), Чорнобильська зона (вибух на ЧАЕС 26 квітня 1986 р.) , багато концентраційних таборів з часів другої світової війни (Терезін в Чехії, Аушвіц-Біркенау в Польщі), місця, де загинули і були поховані відомі люди (принцеса Діана, Дж. Кеннеді) тощо . Прикладом розвитку «темного» туризму є також відвідування затонулого Титаніка, що викликало суспільний інтерес після показу фільму «Титанік». Туристи мають можливість купити тур на занурення до дна океану біля узбережжя Ньюфаундленду, де з 1912р знаходиться Титанік. Двоє німців та двоє американців стали першими туристами, які були перевезені на затоплений корабель двома мінісубмаринами; під час 2,5-годинної екскурсії мандрівники мали змогу побачити каюту капітана, палубу та інші каюти, і пережити останніми хвилинами корабля та долями пасажирів на ньому [2].

«Темним» туризмом можна вважати пізнавальний туризм, який є новим прибутковим напрямком туристичної діяльності, побудованим на психологічній зацікавленості людини до всього незнайомого –глибоководних морів та океанів, космосу, Антарктиди, якихось незвичайних явищ і місць, пов'язаних з певною небезпекою. Такий вид туризму може стати одним з найбільш розвинених секторів міжнародного туризму, попри всі труднощі, пов'язані з його організацією. У сфері туризму питання забезпечення високого рівня комфорту і безпеки є дуже важливим, тому розвиток екстремальних видів розваг, таких як польоти в космос, або глибоководні пірнання до затонулих кораблів, в основному передбачає необхідність вирішення проблем оптимального поєднання відповідного рівня безпеки, щоб відчувати себе першопрохідцем. З цієї причини не так багато є спеціалізованих і досвідчених агентств, які займаються наданням подібних послуг [3].

Крім того, темний туризм можна вважати екстремальним туризмом, оскільки він безпосередньо пов'язаний із небезпекою для життя людини, наприклад, тур на острів Ньюфаундленд із зануренням на глибину 3800 метрів в батискафі, щоб побачити відомий пасажирський корабель «Титанік».

Існують різні гіпотези, чому людей приваблює цей вид туризму. Деякі дослідники вважають, що при відвідуванні таких місць люди зовсім не бояться, а відчують приємне хвилювання. Інші кажуть, що страх і хвилювання час від часу потрібні людині, щоб потім, позбувшись жахливої сцени, відчути ейфорію. Ще є думка, що деякі люди полюбляють бути наляканими і жахливі моменти в житті інших людей приносять їм задоволення. З огляду на ці тенденції туризму, французький дослідник Бертран Бейєрн кілька років тому опублікував книгу, в якій описав близько 7000 могил і вказав їх розташування. Письменник намагався допомогти своїм читачам вирішити дві проблеми: знаходження могил знаменитостей та визначення місць поховання відомих осіб у Франції.

Малкольм Фолі та Джон Леннон зазначають, що екскурсоводи на місці трагічних подій стикаються з дилемою, де вони повинні розказувати правду і проявляти повагу до пам'яті жертв. Однак існують обставини, коли це стає складним через те, що екскурсія пропонується як розважальна подія, а не як захід для вшанування пам'яті жертв. Крім того, комерціалізація та пропаганда використання таких місць можуть спотворити ціль екскурсії..

Перші агентства, спеціалізовані на "темному туризмі", з'явилися завдяки організації подорожі до місця катастрофи дирижабля "Гінденбург" в Лейкхерсті (штат Нью-Джерсі).

Темний туризм має декілька видів:

1) *Туризм місцями катастроф*, що передбачає відвідування місць, постраждалих внаслідок різноманітних лих – природних та техногенних, таких як землетруси, цунамі, повені, урагани, виверження вулканів тощо. Досвід багатьох турагентств показує зацікавленість туристів у відвіданні місць, що постраждали внаслідок цих лих. Наприклад, популярними є подорожі до місць, постраждалих після урагану Катріна у Новому Орлеані та районів Південної Азії після землетрусів і цунамі. Активних людей також приваблюють "токсичні тури" до місць екологічних катастроф, наприклад, до зони відчуження

Чорнобильської АЕС, який спочатку запропонувала організація "Грінпіс" для привертання уваги до екологічних проблем.

2) *Танато-туризм* спрямований на відвідування місць з трагічною історією, таких як концентраційні табори смерті в Польщі, "Поля смерті" "червоних кхмерів" у Камбоджі, місця Голодомору в Україні, місця історичних битв (наприклад, Геттисберг і Босворт), в'язниці із суворим режимом, музеї тортур, і страт, райони злочинів серійних вбивць.

3) *Містичний туризм* цікавить людей, які мають особливе захоплення надприродними явищами та вибирають місця, пов'язані з паранормальною активністю. Це можуть бути різноманітні замки, маєтки, здавна відомі своїми історіями про привидів, та місця, пов'язані з інопланетянами. Такі місця знаходяться у Дубліні (Ірландія), Великобританії, Брісбені (Австралія) Флориді (США) і Квебеку (Канада).

4) *Цвинтарний або некропольний туризм* - це ще один вид захоплення, який популярний по всьому світу. Екскурсії по кладовищах дають можливість досліджувати місця поховань відомих політиків, вчених, священнослужителів, письменників, музикантів, композиторів, художників, інженерів та медиків, артистів і вивчати національну культуру та історію держав. Деякі вчені вважають, що відвідування кладовищ нагадує людині про те, що життя надто коротке для того, щоб не робити добрих справ. Однак відвідування цвинтаря з цікавості — розвага вкрай неоднозначна. Багато бачать у такому виді проведення часу прояв туристичного цинізму (тобто туристам, яким немає чим зайнятися відвідують кладовища), інші пояснюють це перевагою готичної естетики. Однак у багатьох країнах світу кладовища вважаються такими ж важливими місця, як музеї та інші визначні об'єкти. Наприклад, у Франції видано довідник кладовищ, а в Нью-Йорку два рази на рік організують екскурсії по кладовищах на Хелловін. У Сантьяго організують нічні екскурсії по найстарішому кладовищу.

Серед об'єктів, які найбільше відвідують туристи – протестантський цвинтар у Римі, Центральний цвинтар у Відні та єврейський цвинтар у Празі

[5]. Темні туристичні маршрути постійно додають нові місця, а кількість туристів збільшується. Тому необхідне послідовне та цілеспрямоване дослідження досить специфічного та особливого виду туризму – «темного».

На жаль, в Україні є всі види «темного» туризму, найбільш відвідуваними є місця, пов'язані з Чорнобильською катастрофою, а також місця, де відбувалися масові вбивства євреїв.

Чорнобильська катастрофа — техногенна-екологічна катастрофа, спричинена руйнуванням четвертого реакторного блоку Чорнобильської атомної електростанції, яка розташована в Україні і сталася 26 квітня 1986 року. Вибух був руйнівним, реактор зруйнований був повністю, і велика кількість радіоактивного матеріалу була викинута в навколишнє середовище. Ця катастрофа вважається найбільшою в історії ядерної енергетики з огляду на кількість загиблих та постраждалих людей через її наслідки, а також у зв'язку з економічними втратами. [4].

Трагедії, що сталися у Львові та Львівській області, мають Всеукраїнське значення. Бригідки - найдавніша діюча в'язниця у Львові. У червні-липні 1941 року, коли Червона Армія відступала на початку війни з Німеччиною, у Бригідках, так само як і в інших тюрмах Львова, здійснювалися масові страти політичних в'язнів органами НКВС. До кінця 1980-х років у СІЗО виконували смертні вироки. Тюрма на вулиці Лонцького - колишня в'язниця, яку у ХХ столітті використовували як політичну в'язницю польська, радянська та нацистська влади. З 2009 року вона є національним музеєм-меморіалом жертв окупаційних режимів. Єврейське гетто у Львові було створено 6 листопада 1941 року за наказом генерал-майора поліції СС дистрикту "Галичина" Фріца Кацмана. Це було найбільше гетто на території СРСР і існувало з листопада 1941 року до червня 1943 року. Навіть на європейському рівні Львівське гетто поступалося лише Варшавському та Лодзькому. За два роки німецької окупації у Янівському концтаборі та Львівському гетто загинуло понад 250 тисяч осіб.

У зв'язку зі Сквиливською трагедією 29 липня 2002 року Указом Президента України оголошено в Україні днем національної жалоби. У 2003

році, в першу річницю трагедії, біля Сквиливського аеропорту (вул . Авіаційна) була споруджена каплиця Святих Народу України. Біля каплиці є 77 каменів, які символізують жертви катастрофи.

Визначення мотивації туриста має велике значення. Зазвичай основними причинами захоплення «темними» об'єктами є:

1. Отримання незабутніх вражень. Це один з ключових мотивів, оскільки суть «темного» туризму полягає в тому, щоб викликати у людей певні почуття, які можуть бути не лише страхом, а й захопленням, спокоєм або вдячністю.

2. Новизна. Усі люди іноді відчувають нудьгу і шукають цікаві розваги, і часто вони обирають саме «темний» туризм. Сучасних туристів цікавить нове, раніше не відоме.

3. Історія, патріотизм. Людей завжди цікавила історія, тому кожного року тисячі туристів відвідують кладовища, гробниці, склепи, особливо ті, що увійшли до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

4. Цікавість. Виникнення нових варіантів відпочинку, про які раніше турист не чув, завжди привертає увагу.

5. Розвиток мережі Інтернет. Велика частина інформації про важливі події у світі, катастрофи, смерть походить з Інтернету. Публікації такого змісту можуть спонукати людину відвідати місце події. Не кожен мріє відвідати місце трагедії чи старовинне кладовище, проте це стає все більш популярним поряд із звичайними видами відпочинку, такими як морський відпочинок чи гірськолижний курорт.

Розгляд функціональної сторони "темного" туризму для вивчення етики "темних" турів є доцільним, оскільки туристи, що не проявляють емпатії, часто роблять фотографії на місцях трагедій. "Темний" туризм відображає соціальну сферу та включає такі функції:

1. *Соціальна функція* сприяє відновленню сил людини та ефективному використанню вільного часу.

2. *Економічна функція* стає все більш актуальною в сучасності, оскільки впливає на зайнятість та рівень життя місцевого населення, доповнюючи

соціально-економічну інфраструктуру та міжрегіональну співпрацю між країнами.

3. *Пізнавальна функція* полягає в організації подорожей задля отримання нових знань про світ та навколишнє середовище, що розширює світогляд та особистий досвід.

4. *Гуманітарна функція*, дозволяє поєднати відпочинок і пізнання життя, побуту, історії, культури, звичаїв. Пізнання країн і людей, різноманітні теми подорожей розширяють світогляд людини, розвивають її інтелект.

5. *Екологічна функція* - «темний» туризм споживає певні природноантропогенні ресурси, є безпосередня зацікавленість в їхньому збереженні, оскільки зростання попиту може призвести до овертуризму та надмірного навантаження на територіальні рекреаційні системи.

Серед останніх тенденцій світового туристичного ринку – поява нових видів туризму, так званих «нетрадиційних», деякі з яких можна віднести до «темного» туризму. В Україні цей вид туризму практично не освоєний, незважаючи на наявність величезного ресурсного потенціалу для розвитку цього виду туризму. Зокрема, Чорнобиль сьогодні посідає перше місце в міжнародному рейтингу найцікавіших місць, які пов'язані зі смертю та катастрофами. Для зарубіжних вчених сфера туризму в місцях багатьох катастроф давно вже є однією з найцікавіших і досліджуваних тем. Тому за кордоном на наукових конференціях, висвітлюються не тільки окремі загальнотеоретичні положення при вивченні цього виду туризму, а й конкретні аспекти його організації, тури та екскурсії в місця, пов'язані з різними лихами та смертями.

1.2 Ресурсний потенціал темного туризму у світі

«Темний» туризм становить нове явище в сфері туризму, але він вже здобуває популярність у галузі сучасної світової туристичної індустрії. З нашої

точки зору, цей вид туризму має великий потенціал для подальшого розвитку в усьому світі. У контексті повномасштабної українсько-російської війни, світ знову стикається з явищами та подіями, які, здавалося б, належать до минулого. Ресурси «темного» туризму постійно поповнюються новими локаціями військових битв, територіями страждань, жаху, місцями масових вбивств, тортур та братськими кладовищами. Тому «темний» туризм набуває певного філософського наповнення та спрямований на усвідомлення людством масштабів катастрофи, усвідомлення необхідності мирних стосунків між людьми, наукою, військовими, ядерними технологіями та містикією, які іноді ставлять під загрозу людство, існування всієї людської цивілізації та висвітлює вади минулих і сучасних подій і трагедій.

Є велика кількість місць в світі, які можна класифікувати як «темний» туризм і які приваблюють людей з усього світу, найвідомішими з яких є Стоунхендж (Англія), острів Пасхи (Чилі), озеро Лох- замок Бран (Румунія), замок Вир (Чехія), Несс (Шотландія), Лондонське підземелля (Англія) гора Афон (Греція) та інші.

«Темний» туризм має великий попит по всьому світу, тому важливо дослідити карту пошукових запитів у сервісі Google Trends за терміном "темний туризм" для визначення основних регіонів чи країн, де цей вид туризму найпопулярніший (рис . 1.1).

На рис. 1.1 можна побачити, що найбільший інтерес до «темного» туризму проявляється серед мешканців Колумбії, Південної Кореї, Перу й Мексики. У Європі цікавість виявляють Австрія, Швеція, Португалія й Велика Британія. Америка виділяється як область з найбільшим зацікавленням у «темному» туризмі. Це й не дивно, оскільки перші "темні" тури були розроблені американцями, а перші туристичні агентства розпочали свою діяльність після катастрофи дирижабля "Гінденбург" в штаті Нью-Джерсі (США).

Європу вважають одним із найкращих регіонів світу для розвитку «темного» туризму, оскільки тут багата історія, насичена різноманітними містичними подіями та об'єктами. Крім того, Європа завжди була місцем

активних воєнних подій: два світових конфлікти XX століття відбулися на її території.

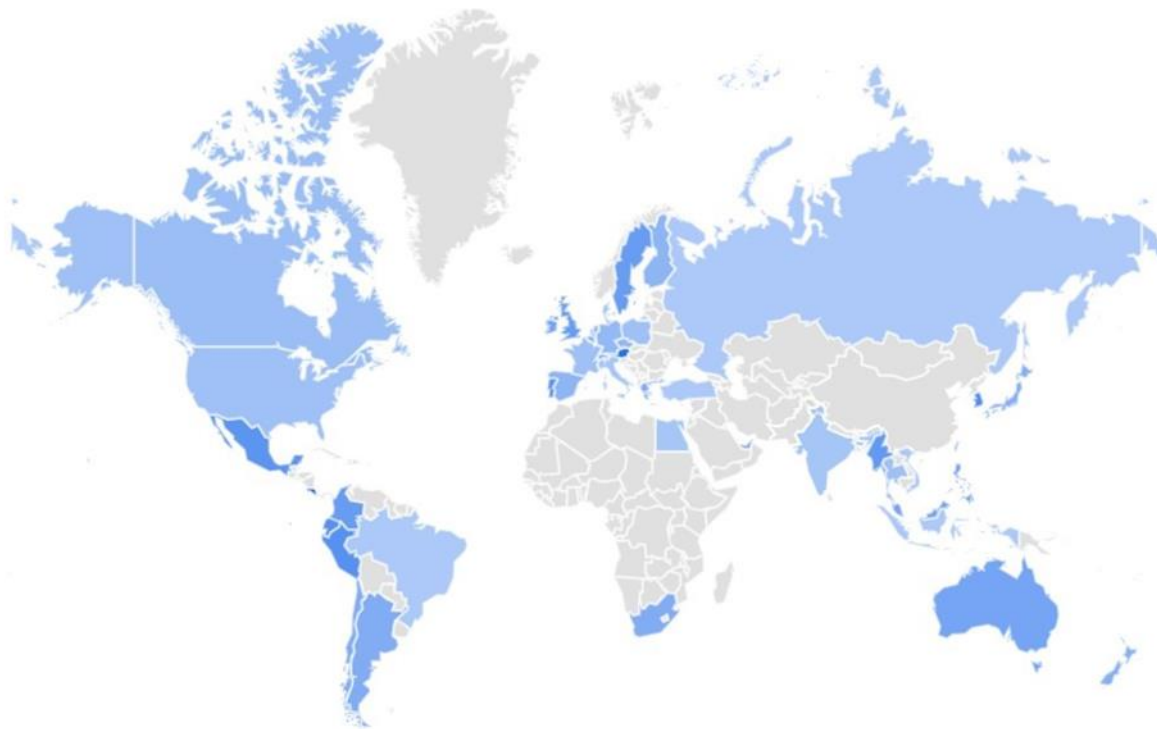

Рис. 1.1-Популярність пошукового запиту «темний туризм» у світі [5]

В Європі найбільш розвиненою країною в сфері містичного туризму є Великобританія. Тут навіть існує "карта привидів" на дорогах, а також спеціальні дорожні знаки, які направляють туристів до місць з паранормальними подіями. Дестинації «темного» туризму включають Шотландські замки, Озерний край та власне столицю – Лондон. Крім звичайних екскурсій, туристи можуть зупинитися на ночівлю в замку з привидами та "пополювати" на них. Це унікальне дійство вимагає акторської гри та належного гриму обслуговуючого персоналу для створення відповідної атмосфери. Наприклад, у Озерному краї, під час вечері при свічках, туристам демонструють фотографії та відео страшних подій, які трапилися у цій місцевості, під акомпанемент вампірів, смертних чи монахів. Щоб привернути увагу до «темного» туризму, було знято кілька документальних фільмів про замки з привидами Англії, Шотландії та Уельса.

Румунія також приділяє значну увагу розвитку темного туризму. Особливо популярний об'єкт - замок Бран, який схожий на описи замку, де мешкав граф Дракула. Цей замок надзвичайно популярний серед туристів.

Польща також входить до переліку країн, які активно розвивають «темний» туризм. Минуле країни, сповнене війнами та трагічними подіями, стало основою для створення музеїв-таборів часів Другої світової війни, а також для формування популярності старовинних замків з привидами, таких як Хенціни, Джевіце, Гродцезь, Огородзенець.

Іспанія є однією з найбільш відвідуваних країн світу, а її об'єкти та місця «темного» туризму є особливо популярними серед подорожуючих, особливо це стосується некрополів, наприклад кладовище Поблену в Барселоні.

В Чехії майже кожен замок має свого привида. Наприклад, у замку Сіхров відома Чорна дама, а в замку Рожмберк часом з'являється привид проклятої Білої пані. Одним із популярних туристичних об'єктів Чехії є Костніца в Седліце, яка представляє собою осуарій, збудований у склепі церкви Всіх Святих на околиці міста Кутна Гора. Вона внутрішньо прикрашена реальними людськими кістками і черепами, у її готичному інтер'єрі використано близько 50 тис. людських скелетів.

«Темний» туризм у Північних країнах Європи стає все популярнішим завдяки їх природним чудесам та об'єктам, пов'язаним з місцевою міфологією, зокрема з тролями та духами.

У США особливою популярністю користується некропольний туризм. Наприклад, на День усіх святих багато місцевих жителів збирається на кладовищі Брукліна (Нью-Йорк). Також протягом понад 40 років проводяться екскурсії містичного характеру, наприклад, такий як тур «Hair-Raising Harpers» до міста Харперс-Феррі у штаті Західна Вірджинія.

У США також існує чимало будинків та готелів, пов'язаних із легендами про привидів. Одним із таких місць є Нью-Орлеан, який вважається справжнім містом привидів. Тут діє готель «1891», власники якого не бояться розповідати про свої спостереження на офіційному сайті. Неподалік від міста розташоване

болото Манчак, яке вважається проклятим Королевою Вуду. Туристам пропонують відвідати це місце на човні вночі.

Ще одним відомим об'єктом у США є музей медичної історії Мюттера – колекція медичних патологій, старовинного медичного устаткування та біологічних експонатів. Експозиції цього музею можуть бути цікавими лише для обмеженої аудиторії, і вимагають відвідувачів мати міцну психіку і сталеві нерви.

У Чилі одним зі страшних і відомих об'єктів є кладовище Ла Норія. Раніше це містечко було процвітаючим шахтарським містом, але після складних періодів воно сильно втратило у розвитку і, нарешті, занепало. Покинута місто саме по собі страшне, однак особливий жах викликає місцеве кладовище, що робить Ла Норію одним із найпопулярніших місць для "темного" туризму. Існують чутки про те, що вночі мертві постають з могил і блукають містом. Додатково, на фотографіях відвідувачів часто з'являються різноманітні дивні образи. Крім випадків паранормальної активності, на кладовищі є відкриті могили.

Ще одним з відомих об'єктів "темного" туризму в Азії є ліс самогубців в Японії, офіційно відомий як Аокігахара. Площа лісу становить 35 квадратних кілометрів, і він розташований на північно-західному схилі гори Фудзі. Протягом багатьох років це місце пов'язували з демонами та зловісною силою японської міфології. У лісі дерева ростуть у край щільно, через що вітер тут трапляється вкрай рідко, що робить ліс дуже тихим і похмурым місцем. Муніципалітет робить усе можливе, щоб убезпечити людей від відвідування лісу. Тут встановлено багато знаків англійською та японською мовами, які закликають обмірковувати свої дії через велику кількість самогубств. Причини цього явища залишаються неясними. За статистикою, щороку реєструється приблизно 100 самогубств, і невизначена кількість трупів залишається невиявленою в лісі.

У прекрасній Африці, на континенті, багатому на вражаючі природні ландшафти та унікальну культуру, можна відзначити пустелю Данакіл. Ця

дивовижна пустеля розташована в Ефіопії і користується неймовірною популярністю серед туристів, незважаючи на її смертельну небезпеку. Для багатьох подорож до цього місця стає справжнім випробуванням, адже дихати в даному регіоні дуже важко. Тут температура повітря нерідко перевищує 60 градусів за Цельсієм, а повітря містить токсичні речовини та має високу вологість. Однак на це не зважають справжні любителі "темного" туризму, яких приваблюють унікальні "марсіанські" пейзажі, соляні утворення, а також озера з сірчаної кислоти і нафти.

Для зручності класифікації цих об'єктів вони бути розділені за географічним (по регіонах) та тематичним (за тематикою) принципом. Також існує чотири основних види "темного" туризму: туризм катастроф, танато-туризм, містичний туризм, некропольний туризм. Туризм катастроф поділяється на *природний* та *антропогенний*. Він передбачає відвідування місць стихійних лих (землетрусів, ураганів, штормів), хімічних, транспортних катастроф та місць, котрі людство довело до надзвичайних станів. Особливою популярністю користуються місця, пов'язані з техногенними катастрофами.

Танато-туризм-це відвідування місця трагічних подій. До цього виду темного туризму також відносять в'язниці із суворим режимом, музеї тортур, місця історичних битв і страт. Після закінчення Другої Світової війни було відкрито для відвідування місця загибелі людей – концентраційні табори. Сьогодні для суспільства відкриті для відвідування табори ГУЛАГу [13].

Містичний туризм-це подорож до цікавого місця," населеного " привидами та місцями, пов'язаними з містичними явищами та паранормальними явищами. У людей є тяга до надприродного, тому вибирають місця і об'єкти, де спостерігається паранормальна активність. Замки, населені привидами і вампірами, місця чудес і сили, унікальні релігійні пам'ятки, НЛО, чаклуни і мольфари, а також інші паранормальні явища є об'єктами вивчення любителів «темного» туризму.

Некропольний (Цвинтарний) туризм-це вид туризму, при якому люди відвідують колективні або індивідуальні могили (могили, кладовища) для

освітніх, меморіальних або дослідницьких цілей. Зазвичай екскурсії на цвинтар влаштовують в місцях з давньою історією і цікавими архітектурними елементами – наявністю надгробків або могил знаменитостей.

Популярні локації «темного» туризму у світі подано у табл. 1. 1

Таблиця 1.1 -Ресурсна база «темного» туризму в світі

№	Назва місця/об'єкту	Місцезнаходження	Класифікація
1	2	3	4
<i>Європейський туристичний регіон</i>			
1.	Замок Дракули	м. Бран, Румунія	Містичний туризм
2.	Лондонський тауер	м. Лондон, Великобританія	Містичний туризм
3.	Місто мучеників, покинута містопривид	м. Орадур-сюр-Глан, Франція	Танато-туризм
4.	Паризькі катакомби	Париж, Франція	Містичний туризм
5.	Місця скоєння злочинів Джекомрізником	м. Лондон, Великобританія	Танато-туризм
6.	Чорнобильська зона відчуження	м. Прип'ять, Україна	Туризм катастроф
7.	Замки Озерного краю	Великобританія	Містичний туризм
8.	Озеро Лох-Несс	Шотландія	Містичний туризм
9.	Місто-привид Бельчіте	Іспанія	Містичний туризм
10.	Цвинтар Поблену	Барселона, Іспанія	Некропольний туризм
11.	Музей пам'яті жертвам гетто «Станція Радегаст»	м. Лодзь, Польща	Танато-туризм
12.	Казарми Бабенхаузен	Німеччина	Містичний туризм
13.	Покинута госпіталь Беліц-Хайльштеттен	Німеччина	Містичний туризм
14.	Помпеї	Італія	Туризм катастроф
15.	Замок Ліп	біля м. Роскреа, Ірландія	Містичний туризм
16.	Карроумор (древнє святилище)	Сліго, Ірландія	Некропольний туризм
17.	Костниця в Седліце	м. Кутна-Гора, Чехія	Некропольний туризм
18.	Лондонська темниця	м. Лондон, Великобританія	Танато-туризм
19.	Поля битв на Сомі	Франція	Танато-туризм,
20.	Концентраційний табір- Аушвіц-Біркенау музей,	Польща	Танато-туризм

21.	В'язниця Кароста	м. Лієпая, Латвія	Танато-туризм
22.	Замки з привидами (Хенціни, Хойнік, Джевїце, Гродзець)	Польща	Містичний туризм
23.	Замок Вольфзегг	Баварія, Німеччина	Містичний туризм
24.	Драгсхольмський замок	Данія	Містичний туризм
25.	Бромптонське кладовище.	Великобританія	Некропольний туризм
26.	Єврейське кладовище та православне кладовище	м. Варшава, Польща	Некропольний туризм
27.	Концентраційні табори часів Другої світової війни (Дахау, Бухенвальд, Заксенхаузен)	Німеччина	Танато-туризм
<i>Американський туристичний регіон</i>			
28.	Ріджес	штат Огайо, США	Містичний туризм
29.	Острів ляльок	м. Мехіко, Мексика	Містичний туризм
30.	Тюрма Алькатрас	м. Сан-Франциско, США	Танато-туризм
31.	Кладовище Ла Норія	Чилі	Містичний+некропольний туризм
32.	Готель «Банф Спрінгс»	провінція Альберта, Канада	Містичний туризм
33.	Кратер Беррінджера	Аризона, США	Туризм катастроф
34.	Меморіальний музей Голокосту	м. Вашингтон, США	Танато-туризм
35.	Граунд-Зіро	м. Нью-Йорк, США	Танато-туризм
36.	Аварія на АЕС Три-Майл-Айленд	Пенсильванія, США	Туризм катастроф
37.	Грін-Вудський цвинтар	м. Нью-Йорк, США	Некропольний туризм
38.	Кладовище Реколета	м. Буенос-Айрес, Аргентина	Некропольний туризм
39.	Геттісберг	США	Танато-туризм
40.	Місце вбивства президента Кеннеді	Техас, США	Танато-туризм
<i>Азійсько-Тихоокеанський туристичний регіон</i>			
41.	Аварія на АЕС у префектурі Фукусіма	Японія	Туризм катастроф
42.	Аральське море та пустеля Аралкум	Аральск, Казахстан	Туризм катастроф
43.	Семіпалатинський ядерний полігон	м. Семей, Казахстан	Туризм катастроф
44.	Поля вбивств ЧоенгЕк та музей геноциду Туол-Сленг	Пномпень, Камбоджа	Танато-туризм
45.	Центральна в'язниця Банг Кванг	провінція Нонтабурі, Таїланд	Танато-туризм
46.	Ядерне бомбардування	Японія	Танато-туризм,

	Хіросіми і Нагасакі		туризм катастроф
47.	Ліс самогубств - Аокігахара	біля підніжжя гори Фудзі, Японія	Містичний туризм, танато-туризм
48.	Ачегський музей цунамі	м. Банда-Ачех, Індонезія	Туризм катастроф
49.	Хіросімський меморіал миру	Японія	Туризм катастроф
50.	В'язниця Хоа Ло	Ханой, В'єтнам	Танато-туризм
51.	Музей смерті – медичний музей	Бангкок, Таїланд	Танато-туризм
52.	Сюанькоу – місце землетрусу	Китай	Туризм катастроф
53.	Меморіал «Жертвам Нанкінської різанини»	м. Нанкін, Китай	Танато-туризм
<i>Африканський туристичний регіон та Близький Схід</i>			
54.	«Червоний терор» Меморіальний музей Мучеників	Аддис-Абеба, Ефіопія	Танато-туризм
55.	Меморіальний центр геноциду Кігалі	м. Кігалі, Руанда	Танато-туризм
56.	Пустиня Данакіль	Ефіопія	Туризм катастроф
57.	Єгипетські піраміди	Єгипет	Некропольний туризм

Джерело: розроблено автором на основі [16, 17].

Таблиця 1.1 надає можливість стверджувати, що різні регіони світу мають необхідний потенціал для розвитку "темного" туризму, оскільки вони мають значний запас туристичних об'єктів. Для отримання чіткого уявлення про популярні місця "темного" туризму серед туристів, дані з таблиці 1.1 представлені у формі картографічного зображення (рисунок 1.2). Висновок можна зробити такий, що "темний" туризм має значний ресурсний потенціал для зацікавлених туристів, особливо в Європі. Крім перелічених місць, існує ще безліч подібних об'єктів по всьому світу.

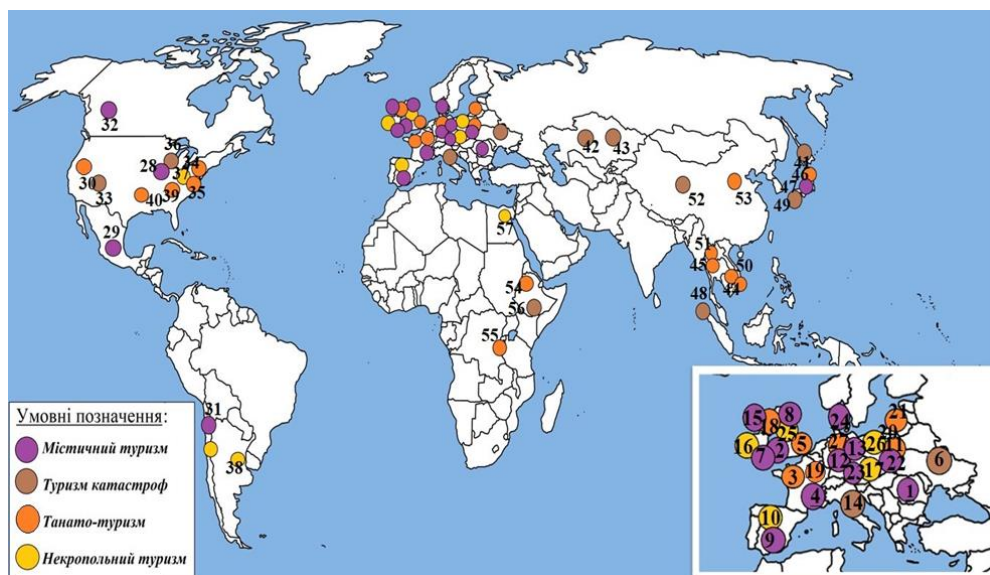

Рис. 1.2. Центри розповсюдження популярних місць «темного» туризму

Звертаючись до рисунку 1.1, слід зауважити, що Україна не позначена на карті пошукових запитів через низьку кількість та рідкість таких запитів, що свідчить про слабе зацікавлення у відвідуванні "темних" атракцій. Проте деякі українські туроператори пропонують поїздки до подібних місць. Наприклад, компанія "Відвідай" запропонувала поїздку до Чорнобиля на території України. Багато українських туроператорів розробили тури до регіону Трансильванії (Румунія), де розташований замок Дракули. Крім того, відомі туроператори, такі як JoinUp та Coral travel, пропонують відвідування Єгипетських пірамід. Проте дослідження показує, що українські туроператори обмежені в пропозиціях щодо об'єктів "темного" туризму, що зменшує загальний інтерес українців до цього виду туризму.

1.3 Дослідження психологічних аспектів «темного» туризму

Останнім часом дослідження смерті як критерію оцінки привабливості туристичних напрямків охарактеризували як «темний туризм». Наша зацікавленість смертю пов'язане з набагато давнішим страхом бути вбитим. У

зв'язку з цим виникає цікаве питання: чи є Тана-туризм культурною розвагою, чи новим видом репресованого садизму? Чому людей так захоплюють катастрофи та страждання інших – що є одним із найяскравіших аспектів «темного туризму? Незважаючи на те, що незліченна кількість досліджень зосереджена на масових смертях як формі культурних розваг у сфері туризму та гостинності, лише деякі дослідники зосереджуються на антропологічному витоку «темного» туризму чи тана-туризму, підкреслюючи його зв'язок з етноцентризмом і націоналізмом. Певною мірою стихійні лиха, масові жертви та «темний» туризм тісно пов'язані. Це цінне дослідження висвітлює процес танаптозу, який робить одні місця привабливими, а інші замовчуються. У цьому контексті досліджується «темний» туризм як підтип психологічної стійкості, що допомагає громаді зрозуміти природу катастроф, яка діє за принципом непередбачуваності. Музеї, поля битв, мистецькі шедеври, кладовища та інші зони стихійного лиха — це події, які міфічно створені для задоволення економічних потреб. Ці місця продаються та популяризуються засобами масової інформації як міфічні архетипи, які зміцнюють соціальні зв'язки та культурні цінності кожного суспільства, це лише один із способів інтелектуалізації невизначеності

Подорожі не тільки дають причину жити тим, хто вижив, але й дають урок, який варто вивчити. Туризм – це не стійка діяльність (Chauhan and Khanna, 2009), як стверджують деякі дослідники, а механізм стійкості, який суспільство використовує для прискорення відновлення після катастроф. На перший погляд, «психологічна стійкість» — це термін, запропонований психіатром Віктором Франклом, який поєднав екзистенціальну літературу з фрейдистським психоаналізом (Frankl, 1985). Виходячи з передумови, що стійкість це здатність справлятися з ситуацією надзвичайного страждання або втрати, терпіти та долати її, багато досліджень було присвячено цьому процесу. Зараз є багато доказів того, що стійкість є продуктом конвергенції та взаємодії

між окремими людьми та їх середовищем. Хей і Амаратунга (2010) визнають важливість вивчення сталого розвитку в контексті створеного людиною середовища, оскільки це зміцнює зв'язок між громадою та її економікою. Згідно з ними, стійкість можна визначити як здатність кожної системи витримати і відновити свій попередній рівень активності прийнятним чином до того, як виникне несприятлива ситуація.

У цій перспективі MC Whole, Crocker та Peters (2010) підкреслюють , що психологічна стійкість взаємозалежна від вразливості жертв і постраждалих. К. Еріксон пояснює в цьому контексті, що одним із аспектів, який переважає після шокової події, є загальне відчуття переваги, коли людина вважає, що все - таки життя має тривати (Erikson, 1994).

З цієї причини можна припустити, що «темний туризм» і тана - туризм є формою досвіду, як залишкові елементи, які сприяють стійкості . Зрештою, стійкість є різновидом реакції.

Подібно до попереднього аргументу, Scanlon and McMahon (2011) пояснюють, що заходи реагування на надзвичайні ситуації залежать від культури, демографії та, звичайно, типу катастрофи. У деяких випадках класичні стихійні лиха, такі як землетруси, повені чи пожежі, дозволяють сусіднім містам надати допомогу у разі великих втрат. Натомість проблема полягає в епідеміях, оскільки похоронні служби і поховання повинні бути швидко забетоновані, щоб запобігти швидкому поширенню інфекції серед тих, хто залишився в живих. Це не тільки мало глибокий емоційний вплив на соціальну уяву, але й спричинило брак необхідних могил. Складність ситуації масової загибелі людей потребує ретельного вивчення експертами. Цей момент пояснює, чому історично планування заходів на випадок катастроф і пандемій здійснювалося окремо. Безумовно, стійкість - це здатність вчитися на уроках катастроф, організовуючи ефективну систему інформування про ризики, яка допомагає пом'якшити наслідки катастроф. Планування інформування про

ризика має першорядне значення для пом'якшення негативних наслідків катастроф, але іноді, на жаль, воно не може передбачити порятунок і евакуацію в туристичних місцях з багатьох причин, але основною з них є недостатня увага до комунікації, пов'язаної з ризиками або небезпеками.

Від геноциду до техногенних катастроф, «темний» туризм став проблемою, яка привернула увагу дослідників в останні роки. У цьому контексті робота, складена двома визнаними експертами, Філіпом Стоуном і Річардом Шарплі (2008), під назвою «Темна сторона туризму» зосереджується на тана-туризмі та «темному» туризмі, розповідаючи з самого початку, беручи до уваги всі антропологічні фактори, які спонукали суб'єкта відвідати місце, де інших жорстоко катували та знищували. Шарплі та Стоун наголошують на необхідності провести певні концептуальні межі та межі, щоб відрізнити «темний» туризм від інших подібних видів діяльності. Незважаючи на це, тана-туризм можна визначити як зовнішнє захоплення не через його метод, а через значення масової смерті. Це, звичайно, імітує інсценізацію, яка згадує подію не так, як вона сталася насправді, а як заглиблюється в набагато більшому дискурсі. На відміну від перфомену, цей досвід більше схожий на захід, який зміцнює соціальні зв'язки учасників, певним чином пов'язуючи людей зі смертю. Хоча стихійне лихо або військова ситуація може спочатку викликати серйозне занепокоєння громадськості, коли подія минула, існує значний тиск ринку, щоб перенаправити попит. Місця стихійних лих не тільки продаються як товари, а й реконструюються для сприяння обговоренню. Основний момент дискусії пов'язаний з переконанням, що всі війни, як загальний тип політичної кризи, відповідають конвергенції релігійних, економічних та ідеологічних причин. Певною мірою Кучукалтан (2006) визнає, що хоча війни мають негативні наслідки для місцевої економіки, ностальгія за країнами, які перебувають у стані війни, або націоналістичні настрої також можуть спричинити бум попиту, навіть у сферах туризму та гостинності. Таким чином,

поля битв, музеї, кладовища часто стають споживчими товарами, що пропонуються міжнародним туристам. Це означає, що кризи чи катастрофи необхідно використовувати та перетворювати на об'єкти туризму (тана-туризм і «темний» туризм, мабуть, є альтернативними формами споживання, які виникають після катастроф).

Парк і Райсінгер не помиляються, коли говорять, що основним прикладом катастрофи і «темного» туризму є загибель Титаніка, в якому загинули тисячі мандрівників і пасажирів. Навколо цієї трагічної події фільми та індустрія культурних розваг побудували особливий наратив, заснований на героїзмі, обуренні, любові та долі (Park and Reisinger, 2010). На жаль, історія сповнена подібних прикладів, як і людське прагнення не лише символізувати те, що є фактом і зрозумілим, але й надавати катастрофам споживчого характеру. Вигадування причини, що призвело до катастрофи, часто є попереднім станом людського розуму і передумовою того, що катастрофа займає не останнє (Finch et al, 2010). І останнє, але не менш важливе: Біран, Порія та Орен (2011) пропонують нову інтерпретацію для розуміння «темного» туризму. Виходячи з припущення, що існуючої літератури недостатньо для пояснення танаптозу просто тому, що більшість цих досліджень не є емпірично насиченими, автори стверджують, що мотивація відвідувачів, які споживають об'єкти темного туризму, схоже, не надто відрізняється від мотивації тих, хто шукає спадщину. Аналогічно, ці обмеження настовхують читача на думку, що жага до смерті не лише не є основним призначенням тана-туризму, але й глибшим душевним переживанням людини. На прикладі Крімцима Біран, Порія та Орен пояснюють, що на відміну від того, що розповідає література, відвідувачі цікавляться розширеними знаннями про історію та минуле. Хоча їхня критика досліджень, пов'язаних з «темним» туризмом, була б правильною, вони ігнорують той факт, що досвід пошуку спадщини має той самий корінь, що й об'єкти «темного» туризму. Це означає, що місця спадщини часто запам'ятовуються і

представляють собою як надзвичайні місця, де сталася якась трагедія чи важлива подія. Спадщина як соціальний конструкт - це щось більше, ніж місце історії, це простір, де працює ідеологія, артикулюючи механізм легітимності та авторитету, щоб нагадати громаді про щось важливе. Спадщина і «темні» місця - це форми стійкості, які притаманні всім людям і культурам. З методологічної точки зору, одним із найпроблемніших аспектів цього розвитку, є висока оцінка, яку дослідники дають тому, що стверджують туристи. Виходячи з цього міркування, важливо визнати, що іноді існує розрив між тим, що люди говорять і роблять.

Важливо нагадати, що складність туристичної системи, полягає у відтворенні попередніх умов, що спричинили катастрофу. Туризм може постраждати від різних загроз, але з роками попит на нього значно зростає. Хоча роль етноцентризму у формуванні об'єктів темного туризму не є першочерговим питанням у цінному внеску Стоуна, можна поставити питання: чи є темний туризм різновидом прихованого садизму або формою комерціалізації, що базується на цікавості до трагічного минулого? Смерть - одна з подій у цьому світі, яка лякає людей просто тому, що вона неконтрольована. Після катастрофи туризм відіграє ключову роль у процесі відновлення, надаючи тим, хто вижив, політичний дискурс, який посилює їхнє почуття вищості над іншими (Korstanje, 2010).

Грунтуючись на припущенні, що імперії історично розробили наратив катастрофи, щоб отримати більшу прийнятність, ми стверджуємо, що етноцентризм є основним мотивом, чому тана-туризм приваблює тисячі відвідувачів. Катастрофи пробуджують емоційні та моральні сили у спустошених громадах. Чотири елементи відіграють важливу роль у виникненні темного туризму: а) надзвичайна цікавість до страждань інших, б) почуття, засновані на страху смерті, в) політичний дискурс, пов'язаний з етноцентризмом, і г) як форма стійкості, темний туризм дозволяє тим, хто

вижив, інтелектуалізувати принцип непередбачуваності. Зрештою, важливо зазначити, що почуття вищості є ключовим фактором, який все ще залишається недостатньо розробленим у спеціальній літературі, щоб зрозуміти, як працює темний туризм.

Нормально бачити в контексті після катастрофи відображення патріотизму і націоналізму. Це відбувається тому, що люди, які вижили, відчувають, що доля дала їм другий шанс. Це почуття не дозволяє тільки породити почуття вищості, часто засноване на силі або надзвичайній владі, але й створює дискурс, який передається наступному поколінню через причини, що стоять за подією. У цьому процесі туризм змінює вирішальну роль, реструктуруючи економічні сили для відбудови необхідної інфраструктури, щоб збільшити привабливість. Місця катастрофи в Нью-Йорку та урагану Катріну в Новому Орлеані відновлені, щоб сьогодні прийняти тисячі туристів. По-друге, туристична індустрія сприяє поєднанню двох протилежних почуттів - страху, що подія такого характеру може повторитися (меморіал), і гордості за те, що ти вижив. Меморіальна реконструкція, здається, пов'язана зі значно ширшим етноцентризмом. У подібних ритуалах суспільство, яке бере в них участь, підкреслює власне почуття вищості, створюючи те, що фахівці називають «архетипом катастрофи». Разом із міфічними настановами, які пояснюють, як відбудовувалася громада, туризм, фестивалі та івент-менеджмент розробляють особливий наратив про те, як відбувалися події, нову історію з акцентом на обуренні, героїзмі та силі. Це створює відчуття етноцентризму, що відокремлює власну етнічну приналежність від іншої. Процес відновлення та меморіали не лише нагадують про причини катастрофи, а це є серйозною проблемою для громади, останні структурні проблеми, які привели громаду до надзвичайного стану, не вирішуються, а й призводять до повторення подій. У цьому контексті туристична індустрія має вирішальну роль у відродженні економіки знищених громад, а також прокладає шляхи для появи нової небезпеки. З огляду на це,

суспільство або громади неминуче приречені на повторення катастрофи. Якщо не буде вирішено інакше, то концепція «темного» туризму, як вона сьогодні вивчається в туристичних галузях, повинна бути принаймні переглянута.

Сьогодні суспільство розвиває методи прогнозування небезпек і ризиків. Проблема мас-медіа полягає в тому, що гегемонія технологій перешкоджає соціальним змінам, необхідним для запобігання наступним катастрофам. На прикладі подій 11 вересня та їх наслідків у США Ж. Бодріяр підкреслив, що поширеність панічних настроїв пов'язана із взаємодією між трагедією та вуайєризмом. Перше стосується психологічного впливу тероризму на аудиторію, тоді як друге працює над уречевленням страждань інших у гарному продукті масового споживання. Песимістичні мас-медіа Бодріяра створили те, що можна назвати спектаклем катастрофи. Політичний страх працює як механізм самонавіювання і прокладає шляхи до тотального контролю. Тероризм є лише приводом для набагато ширшої глибинної проблеми.

Важливо не випускати з уваги, що мас-медіа та реклама відіграють вирішальну роль у втіленні «спектаклю катастрофи». Важливість цієї тези полягає в тому, що 11 вересня, а також подальші війни в Афганістані та Іраку є частинами подій у більш широкому сенсі.

Поява страху в епоху пізнього модерну пов'язана з потребою у створенні видовища для зміцнення моральних цінностей, на яких ґрунтується суспільство (Korstanje, 2010). Вище Р. Б'янкі зосередився на тому, як всепроникна роль туризму зумовлює сприйняття ризику (страху) як ефективного механізму соціального контролю, що здійснюється розвиненими країнами над периферією. Постійний стан незахищеності, створений так званім «тероризмом», відповідає політичній логіці виключення та дискримінації інакшості. Парадоксально, але дослідження сприйняття ризику руйнують саму мету безпеки і водночас сприяють її досягненню. Туризм є хорошим інструментом для відродження економіки громад, що постраждали від

катастрофи, але з огляду на розвиток сучасності, як казав Бодріяр, сьогоднішнє рішення перетворюється на проблему завтра.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ «ТЕМНОГО» ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

2.1. Розвиток «темного» туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу

Деякі туристи виявляють бажання отримати екстремальні враження та зацікавленні у відвідуванні місць, які мають негативну репутацію. Термін "чорний туризм" був вперше вжитий професором Джоном Ленноном з Університету Глазго, який пояснює бажання людей відвідати місця, де колись відбувалися криваві битви, стихійні лиха, трагедії та катастрофи, завдяки захопленню людською здатністю творити зло та загалом самим поняттям смерті. Саме це почуття примушувало людей спостерігати за смертними

страатами і жорстокими битвами. І саме тому, коли із зруйнованих місць йдуть лікарі, військові і рятувальники, туди приходять туристи – окроплена кров'ю і знівечена територія стає популярним туристичним напрямком [7].

Один із прикладів так званого "чорного" туризму - це Боснія і Герцеговина, де туризм став частиною спогадів про події війни 1992–1995 рр. та вшанування пам'яті загиблих у збройному конфлікті. Через цю особливу форму туризму населення країни передає молодому поколінню й іноземцям історію війни, вчинені воєнні злочини, страждання мирного населення та трагічну долю людей у таборах, а також у Сараєво, яке перебувало під окупацією. Згідно з офіційною статистикою, починаючи з 1995 року, кількість туристичних поїздок до цієї країни збільшувалася на 24% щороку, і Всесвітня організація туризму прогнозувала, що до 2020 року Боснія і Герцеговина посяде третє місце у світі за темпами розвитку туризму. У 2010 році Сараєво потрапило до десятки найкращих міст для відвідування за версією Lonely Planet. У 2019 році внесок туризму у економіку Боснії і Герцеговини склав 10,5%.

Два боснійські міста, Мостар і Сараєво, а також меморіальний комплекс "Сребрениця-Поточари", приймають найбільшу кількість прихильників "темного" туризму. Ці локації активно популяризуються у туристичних листівках та брошурах, які розповсюджуються у туристичних центрах найбільших міст країни. Беззаперечною туристичною атракцією "темного" туризму у Боснії і Герцеговині є місто Сараєво, яке перебувало у сербській окупації протягом 1992–1995 років і було об'єктом зацікавлення світових ЗМІ. Після закінчення війни до міста Сараєва стали приїжджати звичайні туристи, бажаючи особисто побачити міст Врбанья, який місцеві жителі називають "мостом Ольги та Суади" і "мостом Бошко і Адміри". Практично в кожному місті Боснії і Герцеговини знаходяться музеї та меморіали, присвячені подіям тих років. До спеціально створених місць "темного" туризму входять меморіали загиблим бійцям боснійської армії, дітям, цивільним особам, журналістам, медикам, що загинули під час воєнних подій 1992–1995 років.

У Хорватії міститься понад 1000 островів, і лише 66 з них є заселеними. Ця географічна особливість спричинила зростання туристичного потоку до країни, приїзд туристів, які раніше переважно обирали грецькі острови. Пляжні регіони почали активно рекламуватися в закордонних виданнях, завдяки своїй екологічності та чистоті хорватських пляжів, які отримали нагороди "голубого прапора". Туристичний сезон у країні триває з червня по вересень, коли готелі заповнені на 100%. Різке зростання туризму значно позначилося на економіці Хорватії. Приблизно 10 мільйонів іноземних відвідувачів щороку приносять значні доходи країні та складають близько 15% ВВП. Насправді, лише з січня по серпень 2017 року країну відвідали 15 мільйонів туристів з усього світу. Також великі круїзні компанії проявили інтерес до Хорватії, обслуговуючи вибагливих платоспроможних туристів. Це допомогло збільшити інвестиції у розширення прибережних готелів та інфраструктури, ресторанів та сприяло будівництву нових зручних пристаней для яхт. Згідно з даними Хорватського бюро статистики, до початку пандемії коронавірусу доходи від туризму в країні щороку збільшувалися на 11%.

Серед балканських країн Чорногорія визнається одним з найекологічніших та привабливих місць для відпочинку. Туризм є провідною галуззю економіки країни, яка стрімко розвивається. Туризм у Чорногорії все ще знаходиться на етапі активного росту через те, що країна постраждала внаслідок югославських конфліктів і ще не повністю відновилася. Сучасний туристичний потяг Чорногорії привертає увагу тисяч іноземних відпочиваючих. Тут можна насолодитися пляжним відпочинком на численних курортах Адриатичного узбережжя, відвідати мальовничі національні парки та природні заповідники, познайомитися з давньою історією краю, дослідивши його історичні та архітектурні пам'ятки, спробувати чудову місцеву кухню та відчути щирю гостинність місцевих жителів. У 2019 році туризм вніс 21,7% до ВВП країни.

Також Республіка Сербська має значний туристичний потенціал завдяки своїм природним ресурсам та визначним пам'яткам. Тут розвинений гірський,

спа, релігійний, пригодницький та екологічний туризм. Кліматичні умови варіюються від середземноморських на півдні до помірно континентальних на півночі. Історія цього регіону налічує давньоримські часи, перше слов'янське поселення та велику кількість культурно-історичних пам'яток народів, які колись мешкали тут. В самому серці країни розташована гора Козара, біля якої протікають річки Уна, Сана, Сава і Врбас. Гора є домом для різноманітних диких тварин, таких як олені, кабани, лисиці, кролики, фазани, дикі качки. На її вершині знаходиться меморіал Мраковиця на честь жертв воєн. У 2019 році внесок туризму склав 6,9% до ВВП країни.

В цілому, післявоєнний розвиток туризму демонструється на прикладі Грузії. Основний висновок, зроблений Департаментом з туризму та курортів Грузії внаслідок війни з РФ у 2008 році, полягає в тому, що після воєнного конфлікту країна стала значно більш відомою серед іноземних туристів. Перед конфліктом лише 2–3% населення світу було ознайомлене з Грузією, і лише після війни іноземці почали сприймати її як туристичну державу з значним потенціалом.

Також ілюстративним є приклад Ізраїлю, який зберіг свій туристичний статус навіть під час воєнних дій з Палестиною. Туристичний бізнес Ізраїлю виявився повністю адаптованим до постійного військового конфлікту. Кожні бойові дії, подібні до травневих в 2021 році в Газі, зменшує приблизно на 0,5% річний приріст економіки. Певні сектори втрачають доходи, а перш за все – туризм. Протягом 50-денної війни в Газі – найтривалішої з трьох з 2009 року – Ізраїль втратив кожного четвертого туриста і понад півмільярд доларів доходів. Туризм є ключовою галуззю економіки цієї країни: на нього припадає 5% від загального обсягу експорту та 6% зайнятого населення. Однак економіка країни не суттєво постраждала через це, оскільки структура формування ВВП Ізраїлю така, що доходи одного сектору компенсують можливі втрати в іншому [41].

Туризм також є основною галуззю економіки Кіпру, розташованої на середземноморському острові біля Туреччини. Кіпр колись був британською колонією і став незалежною республікою лише в 1969 році. З набуттям Кіпром

незалежності постало питання про те, хто буде більше контролювати Острів. Між греками-кіпріотами і турками-кіпріотами спалахнув конфлікт, який переріс у війну, в результаті якої острів був розділений на 2 частини. З 2004 року південна частина Кіпру, частина Греції, стала частиною Європейського Союзу. У 1983 році самопроголошена Турецька Республіка Північного Кіпру була підтримана Туреччиною. Населення Кіпру становить близько 80 мільйонів чоловік, але влітку населення зростає, тому що Кіпр є улюбленим місцем відпочинку тисяч туристів з багатьох країн світу. Кіпр відомий своєю відмінною туристичною інфраструктурою і безліччю екологічно чистих пляжів, які в липні 2018 року були відзначені "Блакитним прапором". Цей курортний острів прийняв рекордну кількість туристів - 122 мільйони туристів. Частка туризму в економіці країни становить близько 18%. У піковий місяць у 2021 році туристичний потік збільшився на 300% порівняно з 2020 роком [47].

Початок 2022 року призвів до повномасштабної війни в Україні, розпочатої сусідньою агресивною Росією. Через спалах бойових дій на півдні та сході нашої країни понад 10 мільйонів людей, які проживають у цих регіонах, були змушені покинути свої домівки та переїхати в безпечніші райони країни, а близько 4 мільйони громадян, переважно жінок та дітей, були змушені евакуюватися за кордон. Дуже велика частина українців перебувала в зоні бойових дій на території, окупованій російськими окупантами.

На даний час неможливо реально оцінити масштаби втрат, завданих цією війною. Війна зруйнувала не тільки економіку нашої країни, а й долі простих громадян. Багато міст та громад були зруйновані, соціальна інфраструктура була частково або повністю зруйнована, а сотні тисяч громадян втратили свої будинки, робочі місця [36].

Війна об'єднала не лише український народ, а й демократичні країни світу, які надають Україні моральну, фінансову, гуманітарну та військову допомогу, завдяки якій українці та їхні війська будуть відвойовувати та звільняти окуповані території.

На карті країни з'явилося безліч міст і населених пунктів, які в роки війни непереможно і героїчно чинили опір окупантам, а міста Волноваха, Маріуполь, Гостомель, Харків, Херсон, Чернігів, Ірпінь, Буча, Миколаїв та Охтирка були удостоєні звання міст-героїв.

Після закінчення цієї страшної війни не тільки українці, а й іноземні туристи зможуть відвідати місця героїчного опору сотень тисяч українців і повністю дізнатися ціну, яку Україна заплатила не тільки за свою незалежність, а й за незалежність Європейського співтовариства[4].

Після перемоги забезпечення безперебійного функціонування туристичної галузі України розглядається як важливий структурний елемент стратегії розвитку з метою надання високоякісних туристичних послуг в якості одного з національних пріоритетів, поліпшення іміджу країни на міжнародній арені і поліпшення дохідної частини бюджету. На початковому етапі реалізації Національної стратегії розвитку туристичної галузі Актуальні питання міжнародної системи функціонування та розвитку [37], внутрішній і сільський зелений туризм [9] і суб'єкт правового регулювання туристичної діяльності, останній - повинен фактично впровадити поліпшену нормативно-правову базу для надання високоякісних послуг.

2.2 Ресурсний потенціал «темного» туризму в Україні

«Темний» або танато-туризму набуває дедалі більшої популярності в світі та в Україні. Назва танато-туризм походить від слова «Танатос», яке було уособленням смерті. Тому танато-туризм орієнтований на відвідування місць пов'язаних зі смертю. Це можуть бути кладовища, поля битв, де загинуло безліч людей, місця смерті відомих особистостей або місця, де сталася якась катастрофа, така як Чорнобиль.

«Темний» туризм в Україні не дуже поширений, його можна вважати інноваційним інструментом і новим перспективним напрямом підвищення туристичної привабливості країни. Україна має значну кількість відомих об'єктів та місць «темного» туризму, які мають значний «містичний» потенціал. Проте, варто зазначити, що на практиці туристичної діяльності більшість цих об'єктів не включено до програм туристичного відвідування.

В ході дослідження було виокремлено більше ста об'єктів та локацій «темного» туризму, які можуть становити інтерес для туристичного відвідування, зокрема: середньовічні замки та фортеці, підземелля, древні собори, городища, могильники, місця сили, поля битв, тощо, які можна використати в розробці нових туристичних продуктів. Території західних областей України мають найбільшу кількість об'єктів «темного» туризму – 53, що становить майже 40 % від усіх «темних» локацій України, а найменше в східних областях – лише 11 об'єктів (10 %). У «темних» напрямках переважають об'єкти містичного характеру – 87 одиниць, або $\frac{3}{4}$ усіх об'єктів в Україні. Кількість некрополів і об'єктів танато-туризму приблизно однакова, найменше – лише 3% – це місця туризму катастроф.

Розповіді та легенди є невід'ємною частиною історії замків і фортець, яких у західноукраїнських регіонах чимало: Підгорецький, Золочівський, Олеський, Свірський (Львівська обл.), с. Невицький (Закарпатська обл.), Луцький (Волинська обл.), Кременецькі замки (Тернопільська область) і Тараканівський форт (Рівненська область) можуть «похизуватися» містичними «родзинками», а часом і власними «привидами».

«Темну» туристичну карту також формують і відомі цвинтарі (Музей-Некрополь «Личаківський цвинтар» (Львівська обл.), Підгаєцький Киркут (Тернопільська обл.), підземелля (Домініканський монастир і костел єзуїтів Підземелля (Львівська область)) та музеї (Музей-меморіал «Тюрма на Лонського» (Львівська обл.), Музей гуцульської магії (Івано-Франківська область)).

Крім замків, багато легенд та історичної містики пов'язані з Карпатами. До цього дня, можна почути історії про сніговика, чугайста, лісовиків та карпатських чаклунів – мольфарів. Крім пам'яток історії та культури до природних об'єктів відносять паранормальну енергію – Світовидове поле (м. Львів Львівської обл.), Лиса гора, Левова гора (Львів, Львівська обл.), озеро Синевир (Закарпатська обл.), Мертве озеро (Львівська обл.), с. Скелі Довбуша (межа Івано-Франківська та Львівської області) тощо.

Напевно найвідомішим об'єктом «темного» туризму України є 30кілометрова зона відчуження Чорнобиля. Щороку кількість туристів, в т.ч. іноземці, які хочуть побачити, як живе природа змінено, а залишки людського житла знищено протягом періоду більше 35 років, лише зростає. Зменшення потоку туристів у 2020 році спостерігалось в наслідок обмежень на в'їзд через пандемію COVID-19 та введення карантину, а з 2022 через російсько-українську війну. Вітчизняними туристичними підприємствами розроблено понад 21 маршрут для відвідування зони відчуження. Зазначимо, що «безпечний Чорнобиль» існує, але зону можна відвідати лише в супроводі спеціально проінструктованих осіб, що займаються організацією таких екскурсій. Слід зазначити, що серіал «Чорнобиль», який вийшов у 2019 році та отримав низку міжнародних кінопремій, вніс вагомий внесок в популяризацію туристичних поїздок до Чорнобиля. [36].

Крім Чорнобиля, в топ – 5 найтемніших місць північних областей України входять: Лиса гора Видубичі (Жовтневий район Києва) - це місце тісно пов'язане з чаклунством з часів Київської Русі. Гора Тотока (Київська область) - курган із залишками Тріпілля і скіфських поселень, там було знайдено одне з найпотужніших місць сили на Україні. Безводівська загоризонтна обсерваторія (Чернігівська область, Москва) - це давня система курганів кочових племен, що датується 1000 роком до нашої ери. Це був своєрідний науковий центр бронзового віку, його представники та стародавні астрономи досліджували Всесвіт сучасними методами без телескопів. Вражаючий масштаб

розташування доводить точність вимірювання точки виходу Сонця за горизонт. Відомо, що представники стародавніх культур і цивілізацій проводили тут різні релігійні ритуали, ховали на території заповідника "кам'яна могила" - мініатюрна гірська країна, ця місцевість притягує і заряджає відвідувачів незвичайною позитивною енергією.

В Україні не так багато класичних "темних" об'єктів, але вони вражають своєю оригінальністю. Історико-археологічний заповідник "Кам'яна могила" (Запорізька область) є пам'яткою античної культури епохи палеоліту. Крім того, цей регіон був місцем культу жертвоприношень і релігійних ритуалів, одним з найпотужніших енергетичних місць у світі, поряд з Тибетом, Непалом і Єгиптом [19, 22]. Туристичний район Миколаївської області, що представляє інтерес для туристів, включений в список природних чудес України, а катакомби Одеси (Одеса, Одеська область), є 1-ю з найцікавіших пам'яток півдня України. Вони вважаються одними з найбільш протяжних підземних лабіринтів, довжина яких досягає приблизно 1,5-3000 км.

На підставі цього аналізу можна зробити висновок, що Україна в цілому володіє достатньою ресурсною базою для розвитку темного туризму для окремих підвидів (туризм стихійних лих, містеріальний, некропольний туризм, танатський туризм). Всі без винятку регіони України здатні запропонувати туристам цікаві і загадкові об'єкти, за якими можна розробити ще більше туристичних програм. В Україні також є багато "місць сили", які слід віднести до таємничого туризму, тому що люди таємничим чином володіють потужною енергією, яка відновлює психічне здоров'я.

Повномасштабна військова агресія Росії проти суверенної території України призвела до появи безлічі нових темних місць - місць страждань, кривавих слідів агресорів, злочинів проти людяності і природи, техногенних катастроф, масових поховань (братських могил), таборів тортур і фільтрації і т.д. Таким чином, в майбутньому «темний»-туризм може отримати значний розвиток і популярність серед вітчизняних і закордонних туристів.

2.3 Аналіз ринку туристичних послуг в Україні

Пандемія Covid-19 і триваючий конфлікт з Росією мали значний вплив на туристичний сектор в Україні, але ці виклики не означають кінець українського туризму. У світлі безпрецедентних викликів, з якими стикаються туроператори в нашій країні, вони постали з попелу лиха, сповнені рішучості адаптуватися та шукати нові шляхи зростання.

Не так давно, з 2017 по 2020 роки, ми були свідками стрімкого розширення туристичного сектору. Україна почала ставати привабливішою для іноземних гостей, галузь зазнала зростання, а внесок у ВВП країни зріс до 1,4%. Однак вибухнула пандемія, через що індустрія туризму пережила період невизначеності та нестабільності. Аеропорти були позбавлені пасажирів, готелі зазнали значних фінансових невдач, а агентства відчайдушно шукали стратегії, як втриматися. А коли виявилось, що промисловість поволі відновлюється, почалася війна. Вторгнення російських військ стало серйозним викликом для індустрії туризму, змусивши її зіткнутися з новими обставинами. Крім того, стійкість українського духу виявилася також у туристичному секторі. Незважаючи на виклики, туроператори залишаються рішучими та активно шукають можливості для зростання навіть у найскладніших обставинах.

Наша країна завжди мала величезний потенціал у сфері туризму. Самобутня культура, багата історія та неперевершена природна краса України роблять її неймовірно привабливою для туристів з усього світу. Це не лише гамірні міста з їх швидким темпом життя. Маленькі села, чарівні куточки з національним колоритом, захоплюючі Карпати, ідилічні береги Чорного моря та пам'ятки, визнані ЮНЕСКО – усе це є частиною нашого національного надбання.

Туристичні компанії продемонстрували свою здатність адаптуватися та процвітати, успішно зберігаючи свою присутність на світовому ринку. Інвестори зберігають довіру до цього сектору, а держава бере на себе

відповідальність підтримувати та сприяти його розвитку. У світлі труднощів, спричинених поточними обставинами, туроператори коригують свої стратегії, пропонуючи безпечні маршрути для внутрішнього туризму та міжнародних подорожей через аеропорти сусідніх країн. .

Військовий конфлікт, який значно загострився у 2022 році, поставив перед українськими туроператорами численні непередбачувані виклики. На жаль, наслідки цього відчула не лише наша нація, а й увесь туристичний ринок Європи.

Війна, зокрема, спричинила значне зростання витрат на паливо та логістику, що негайно вплинуло на цінову стратегію авіакомпаній і туроператорів. Здавалося, подорожі регіоном опинилися під загрозою, і європейські мандрівники були сильно занепокоєні.

Цифри яскраво свідчать – суттєво скоротилася кількість рейсів у сусідніх державах. Статистичні дані, надані Всесвітньою туристичною організацією, невтішні: у Молдові кількість рейсів скоротилася на 69%, у Словенії – на 42%, у Латвії – на 38%, у Фінляндії – на 36%, а в Чехії – на 35%. зменшення. Цілком правомірно визнати, що в результаті війни в Україні світова економіка зазнала значних збитків у розмірі близько 14 мільярдів доларів у сфері туризму. У 2022 році державний бюджет України зазнав суттєвого, понад третину, зменшення внутрішніх доходів.

Зниження податкових надходжень зазнали туристичні бази, дитячі табори, кемпінги (на 57%), туроператори (на 35%), турфірми (на 27%). Водночас наповнюваність пансіонатів та гуртожитків зросла на 46%, оскільки вони надавали тимчасове житло для внутрішньо переміщених осіб.

Останні статистичні дані свідчать про те, що туристична галузь в Україні зазнала значного спаду, скорочення на третину порівняно з довоєнним періодом. У перші місяці 2023 року податкові надходження впали на 29%, а кількість туристичних компаній – на 34%.

Вдвічі зменшилася кількість відвідувачів України з інших країн. А зараз ці візити мають інший характер – це не туристи, а професіонали, представники

міжнародних організацій, волонтери, журналісти, окремі люди, які приїжджають до нас з метою допомоги. .

Ворожі обстріли знищили понад сотню туристичних об'єктів. Однак масштаби збитків у деяких регіонах досі невідомі, що ускладнює визначення повного впливу. Найбільше від триваючого конфлікту постраждали Донецька, Херсонська, Харківська та Київська області.

Українським туроператорам і внутрішнім мандрівникам необхідно адаптуватися до нових обставин, пов'язаних із воєнним станом. На сайті Держтуризму розміщені оновлені та оприлюднені рекомендації, яких необхідно дотримуватися під час внутрішніх туристичних подорожей. Вкрай важливо знати про розташування бомбосховищ, враховувати комендантську годину та бути готовим до унікальних аспектів перебування в різних регіонах країни. Трансформація індустрії туризму в результаті війни вимагає від професіоналів демонстрації здатності до адаптації, а також прийняття нового погляду на забезпечення безпеки та добробуту клієнтів. Вони змушені переглядати свої бізнес-стратегії, створювати інноваційні пропозиції, які відповідають поточним обставинам. Цей шлях може бути складним, але він обіцяє зміни та позитивні зміни для всієї галузі.

Складні часи піддають випробуванню як людський дух, так і адаптивність і стійкість бізнесу. Українські туристичні агенції успішно адаптувалися до нових обставин воєнного стану, продемонструвавши здатність трансформувати свою діяльність відповідно до викликів ситуації. До війни основною клієнтурою готелів були туристи, а зараз заклади переповнені дипломатами, громадськими активістами, журналістами та волонтерами з різних країн.

Незважаючи на численні виклики, сектор внутрішнього туризму продовжує виживати. Західна Україна є найбільш затребуваним напрямком для українців, зокрема Чернівецька, Закарпатська та Львівська області, які відомі своєю спокійною та безпечною атмосферою. І навпаки, у південному регіоні країни спостерігалось зниження туристичної активності. .

Експерти сфери туризму виділяють декілька важливих тенденцій, які можуть вплинути на відновлення галузі.

1. Зростає популярність оздоровчого туризму в санаторії та бази відпочинку, де можна відпочити від щоденної суєти та відновити сили.

2. Значно зріс попит на індивідуальні та сімейні подорожі, а групові подорожі втратили популярність.

3. Розташування місця відпочинку тепер залежить від наявності надійної інфраструктури: електроенергії, води, зв'язку і, звичайно, укриттів.

4. Практика бронювання день або два стала загальною, оскільки планування на довгострокову перспективу стало майже неможливим.

Тепер чартерні рейси, які раніше відправлялися з українських аеропортів, витісняються рейсами з аеропортів інших країн. Це, звичайно, збільшує час у дорозі та додаткові витрати, але українці знають про ці зміни. Сьогодні основними отримувачами туристичних послуг є матері та діти. Змінилася і організація бронювання: раніше поширеними були сімейні поїздки, а тепер частіше до поїздок залучаються мами з дітьми або діти та бабусі.

Проте, незважаючи на перешкоди, турфірми не втрачають оптимізму і вже будують плани післявоєнного відновлення. Очікується, що найшвидше відновлення відбудеться в регіонах, які менше зазнали згубних наслідків конфлікту.

Через один із найважчих періодів своєї історії український туристичний сектор все ще очікує зростання та потенціал для відновлення. Незважаючи на випробування, віра в майбутнє та особиста сила дозволяють галузі мати надію на майбутнє.

Сьогодні, коли світова спільнота спостерігає за подіями в Україні, наша країна має безпрецедентну можливість бути як державою, яка бореться за свою свободу та незалежність, так і місцем, яке має значну туристичну цінність. Численні переваги, історична спадщина, природна краса – усе це може стати каталізатором відродження українського туризму наступного року.

Але реконструкція в таких масштабах вимагає комплексного підходу. Перш за все, необхідно відновити пошкоджену і зруйновану інфраструктуру. Досвід країн, які пережили війну, особливо Хорватії, може стати для нас цінним уроком. Хорватії вдалося перетворити рани війни на туристичні визначні пам'ятки та залучити мандрівників з усього світу.

Одним з найважливіших факторів відновлення є реалізація масштабних маркетингових кампаній. Світ повинен побачити нову Україну-країну, яка, незважаючи на всі випробування, зберегла свою красу, гідність і відкритість для гостей. Це стосується як державних програм, так і ініціатив окремих туроператорів.

У довгостроковій перспективі ми можемо очікувати значного зростання інтересу до України. Це особливо актуально для внутрішнього туризму, коли українці, які пережили війну, хочуть досліджувати свою країну. Також зростає число іноземних туристів, особливо тих, хто цікавиться сучасною історією і хоче допомогти Україні.

Освітні поїздки також відіграють важливу роль. Мандрівники зможуть відвідати місця, що стали безсмертними символами українського народу, побачити наслідки війни і вшанувати пам'ять тих, хто віддав своє життя за свободу.

Не менш важливим є відновлення території, особливо в прибережних районах, де високий туристичний наплив. Це складний і трудомісткий процес, але він є ключем до безпеки та комфорту майбутніх відвідувачів.

Туроператори в Україні вже визначили напрямок майбутнього розвитку. Розробка нових маршрутів, впровадження технологічних інновацій, співпраця з міжнародними партнерами – все це стане основою післявоєнного відродження туризму в Україні. Майбутнє вимагає зусиль, але воно того варте, тому що Україна відкриває нові горизонти і можливості.

2.4. Вплив туризму на стан охорони навколишнього середовища

Виробнича діяльність будь-якого туристичного підприємства, спрямована на виробництво необхідної кількості туристичних продуктів, які деколи можуть супроводжуватися руйнівним впливом на основні екологічні чинники довкілля: землю, воду, повітря. Перенасичення довкілля шкідливими речовинами сприяє його різкому погіршенню та руйнуванню природних ресурсів.

Туризм у сучасних умовах є надзвичайно динамічною галуззю економіки та невід'ємною складовою більшості регіональних суспільних систем. Водночас, туристична діяльність спрямована насамперед на природно-рекреаційні ресурси, які часто є вичерпними та невідновлюваними. Однак, природні комплекси також зазнають негативного впливу з боку низки видів економічної діяльності, змінюючи свої властивості та втрачаючи атрактивність для туристів. Усе це зумовлює щораз більшу актуальність питань зміцнення екологічної безпеки туризму та проблем переходу територіальних рекреаційних систем до моделі сталого розвитку [26].

Однак, проблематика екологічної безпеки туризму, як і безпеки туристичної діяльності загалом, є досить новим і малодослідженим напрямом наукових пошуків. На наш погляд, актуальним завданням є аналіз особливостей взаємодії у системі "туризм-навколишнє природне середовище" з метою вирішення суперечностей, що виникають у процесі її функціонування.

Виходячи із широкого розуміння категорії безпеки, ми пропонуємо розглядати безпеку туризму як стан функціонування туристичної сфери певного регіону (держави) у визначений період, що характеризується відсутністю загроз і таким поєднанням туристичних ресурсів та інфраструктури, яке дає змогу забезпечити стабільний розвиток конкретної територіальної рекреаційної системи у майбутньому.

Прийнято виділяти три рівні безпеки туризму:

- безпека споживачів туристичного продукту (туристів);

- безпека виробників туристичного продукту (туристичних підприємств);
- безпека туристичних об'єктів (дестинацій) [14; 26].

На наш погляд, розглядати ці рівні доцільно лише в комплексі, оскільки їх суб'єкти є складовими однієї системи і тому тісно пов'язані між собою. Екологічна безпека, враховуючи переважну орієнтацію туристичної діяльності на використання природних ресурсів рекреаційних територій, має важливе значення поряд із соціальною, економічною, інформаційною, політичною та іншими видами безпеки туризму.

У загальному розумінні, екологічна безпека – це такий стан навколишнього середовища, при якому не порушується екологічна комфортність життя, реалізується здатність протистояти загрозам життю, здоров'ю всіх живих істот, а також людини, включаючи її добробут, право на безпечне середовище життя, на джерела життєзабезпечення та природні ресурси [26]. Однак, на наш погляд, екологічну безпеку варто розглядати дещо вужче – з ухилом у напрямі особливостей взаємодії між суспільством та природним середовищем.

У цьому контексті екологічну безпеку туризму можна трактувати як відсутність загрози активізації деструктивних процесів у функціонуванні системи "туризм – навколишнє природне середовище", а також наявності можливостей для сталого розвитку відповідних територіальних рекреаційних систем. Оскільки зазначені деструктивні процеси, а також різні аспекти необхідності забезпечення сталого розвитку, можуть бути також визначеними як екологічні проблеми туризму, то, водночас, екологічну безпеку туризму можна розглядати і як відсутність (вирішеність) таких проблем у певному регіоні (державі).

Виходячи з положень системного підходу, ми трактуємо екологічні проблеми туризму як особливості та напрями протікання деструктивних процесів, пов'язаних із функціонуванням територіальних рекреаційних систем та їх взаємодією із навколишнім природним середовищем.

Відповідно, туристичну діяльність із позиції екологічної безпеки можна розглядати дуалістично – як об'єкт впливу екологічних факторів і як суб'єкт природокористування та зміни екосистем. Вирішення екологічних проблем туризму і, відповідно, зміцнення екологічної безпеки регіону неможливе без екологізації туристичної діяльності, яку ми трактуємо як процес переходу туристичної сфери до моделі сталого розвитку в системі "туризм – навколишнє природне середовище". На наш погляд, екологічні проблеми розвитку туризму найефективніше можна вирішити саме на регіональному рівні, однак для розробки відповідних стратегічних пріоритетів необхідним є як загальнодержавне, так і глобальне планування і прогнозування у контексті екологізації туристичної діяльності.

За станом взаємодії у системі "туризм – навколишнє природне середовище" можна виділити три стадії розвитку туристичної сфери:

1. Екстенсивна, що передбачає територіальну та природно-ресурсну експансію туристичної сфери регіону. Переважаючим є вплив факторів навколишнього природного середовища на туристичну діяльність.

2. Інтенсивна, що полягає у створенні спеціалізованих великих туристичних центрів та інтенсивному використанні місцевих туристичних ресурсів. Зростає вплив туризму на навколишнє природне середовище.

3. Конструктивна або деструктивна, залежно від впровадження положень концепції сталого розвитку в туристичну сферу регіону. Конструктивна стадія передбачає розвиток туристичної сфери регіону, відповідно до моделі збалансованого розвитку в системі "туризм – навколишнє природне середовище", і в сучасних умовах має скоріше перспективний та прогнозний характер. Деструктивна стадія розпочинається з того моменту, коли негативні наслідки туристичної діяльності починають істотно впливати на саму можливість її здійснення та призводять до збитків, зокрема фінансових. Внаслідок, туристичний комплекс регіону зазнає занепаду, що, водночас, призводить до небажаних соціально-економічних наслідків [26].

Одним із шляхів зміцнення екологічної безпеки є інтенсифікація розвитку в ній екологічного туризму, який може забезпечити збалансовану взаємодію туристичної діяльності та з навколишнім середовищем. Водночас, беручи до уваги дуалістичний характер екологічної безпеки туризму, заходи у напрямі її забезпечення повинні вживати як туристичні підприємства (туристи), так і органи влади та підприємства інших галузей, що деструктивно впливають на стан та якість навколишнього природного середовища. Зважаючи на це, пропонуємо комплекс пріоритетних завдань, вирішення яких пов'язане із зменшенням негативних наслідків деструктивних процесів у системі "туризм – навколишнє природне середовище" (табл.2. 1).

Реалізація пропонованих заходів дасть змогу мінімізувати негативний вплив туристичної діяльності на компоненти природи регіону, а також сприяти раціональному та ефективному залученню природних комплексів до складу регіональних територіальних рекреаційних систем. Відповідно, лише поряд із вирішенням актуальних суперечностей розвитку туристичної діяльності в регіоні можливе зміцнення екологічної безпеки туризму в ньому.

У сучасних умовах в Україні, зважаючи на формування тенденцій до інтенсифікації туристичних потоків як зовнішнього, так і внутрішнього спрямування, зростає актуальність екологічних проблем у туристичній діяльності. Варто зауважити, що, з одного боку, такі проблеми створюють перешкоди для розвитку туризму в регіонах, що мають іншу господарську спеціалізацію, а з іншого – чинять деструктивний вплив на природні ресурси регіонів із власне туристичною спеціалізацією.

Таблиця- 2.1 Шляхи мінімізації негативних наслідків деструктивних процесів у системі "туризм – навколишнє природне середовище"

Природні компоненти	Деструктивні процеси	Негативні наслідки	Шляхи мінімізації
Гірські породи	Фізичне та хімічне вивітрювання	Руйнування геоморфологічних об'єктів (скелі, печери), зсуви, селеві потоки	контроль за туристичним використанням геоморфологічних об'єктів.

Поверхневі та підземні води	Забруднення неочищеними стічними водами	Погіршення якості питної води, зниження рекреаційної цінності водних об'єктів	<ul style="list-style-type: none"> - зменшення викидів забруднювальних речовин у поверхневі води; - повне очищення стічних вод; - оновлення технологічної бази підприємств-забруднювачів поверхневих вод.
Атмосферне повітря	Забруднення шкідливими речовинами, пилом	Погіршення якості атмосферного повітря, зниження його прозорості	<ul style="list-style-type: none"> - зменшення викидів забруднювальних речовин в атмосферу; - впровадження нових технологій очищення викидів на підприємствах-забруднювачах атмосферного повітря; - оновлення автомобільного парку, перехід на екологічно безпечні види палива; - посилення контролю та відповідальності за спалювання сміття, листя, трави; - озеленення міст та прилеглих територій.
Ґрунти	Ерозія, зменшення родючості, забруднення шкідливими речовинами та сміттям	Руйнування ґрунтового покриву, погіршення якості зелених насаджень та сільськогосподарської продукції, погіршення естетичної привабливості ландшафтів	<ul style="list-style-type: none"> - контроль за засмічуванням природних територій, впорядкування вивезення сміття.
Рослинність	Вирубвання, виривання, витоуптування, спалювання	Зменшення лісового покриву, зникнення та загроза зникнення видів рослин, погіршення якості атмосферного повітря, зсуви, селеві потоки, повені та паводки, погіршення естетичної привабливості ландшафтів	<ul style="list-style-type: none"> - контроль за вирубною лісів та інтенсивне лісовідновлення; - розширення площ об'єктів природно-заповідного фонду; - обладнання екотуристичних маршрутів, зон організованої рекреації.
Тваринний світ	Винищення, скорочення площ придатних для життєдіяльності	Зникнення та загроза зникнення видів тварин	<ul style="list-style-type: none"> - розширення площ об'єктів природно-заповідного фонду; - створення умов для розведення рідкісних та зникаючих видів тварин; - контроль за мисливством та рибальством, боротьба із браконьєрством.

Шляхи мінімізації негативних наслідків деструктивних процесів у системі "туризм – навколишнє природне середовище".

Беручи до уваги глобальне значення туристичної діяльності у сучасному світі, можна зробити висновок, що екологічні проблеми розвитку туризму є не лише індикатором стану безпеки цього виду діяльності, найважливішим фактором зміцнення економічної безпеки держав і макрорегіонів. Відповідно, обґрунтування теоретико-методичних основ екологічної безпеки туризму,

вивчення факторів її формування та розробка шляхів забезпечення як на державному, так і на регіональному рівні є перспективними напрямками подальших наукових пошуків.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ «ТЕМНОГО» ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1 Напрями розвитку туризму в умовах воєнного стану в Україні

Російська військова агресія завдала величезної шкоди не тільки туристичній сфері України, а й всьому світу. Україна страждає не тільки від величезної втрати населення, а й від втрати цілих секторів економіки.

Слід зазначити, що російське вторгнення являє собою ризик зниження міжнародного туризму. Це збільшило і без того високі ціни на нафту і транспортні витрати, посилило невизначеність і викликало плутанину в поїздках в Східну Європу.

За даними Всесвітньої туристичної організації ЮНВТО [1], за даними Євроконтролю, найбільш постраждалими напрямками (за винятком Росії і України) є Республіка Молдова (-2%), Латвія (-24%) і Фінляндія (-69%), з відповідним падінням рейсів з 2019 року.

Індустрія туризму є одним з ключових елементів економіки України з високим потенціалом для залучення іноземних і внутрішніх інвестицій та підтримки соціально-економічного розвитку регіону. Україна володіє величезним потенціалом для розвитку туризму і в майбутньому може зайняти важливе місце в світовому туристичному просторі.

Повне відновлення туризму в Україні стане можливим тільки після нашої перемоги, і туристи будуть відчувати себе в безпеці в нашому регіоні, адже вони можуть безперешкодно відвідувати будь-який регіон України, де буде відновлена вся необхідна інфраструктура, в тому числі транспортне сполучення.

Україна, як і більшість країн світу, стикається з труднощами в розвитку туризму в умовах військових конфліктів. Однак, згідно з останніми дослідженнями, туризм може бути важливим засобом зміцнення економіки країни та залучення іноземних інвестицій.

Але для цього потрібно відновити туристичну інфраструктуру, розробити нові туристичні маршрути і просувати Україну як привабливий туристичний напрямок.

Відновлення туризму в Україні потребує комплексного підходу, такого як розвиток транспортної інфраструктури, підвищення якості послуг, привабливості туристичних об'єктів та залучення інвестицій у туристичну галузь.

Одним з важливих аспектів розвитку туризму є підвищення рівня обслуговування та якості обслуговування. Для цього необхідно навчити

співробітників готелів, ресторанів та інших туристичних об'єктів високому рівню обслуговування. Також важливим є розвиток інфраструктури, особливо реконструкція доріг, будівництво нових готелів та розвиток інших туристичних об'єктів.

Залучення інвестицій у туристичну галузь також є важливою складовою відновлення туризму в Україні. Інвестори можуть внести свій внесок у розвиток інфраструктури, будівництво нових готелів та інших туристичних об'єктів, особливо на основі екологічних принципів.

Розвиток відносно безпечних туристичних напрямків і нових нестандартних маршрутів і турів може стимулювати туристичний сектор. 1. Один з них-туристичний маршрут "Темний турист", розроблений туроператорами України. До співпраці були запрошені різні експерти в галузі туризму, в тому числі туристичні агентства, гіді, туроператори і туристи. Мета "темного туризму" - залучити іноземних туристів, які прибувають в Україну, побачити руйнування, викликані російськими військовими на Україні. Гостомель, Бучу, Бородянку, Ірпінь, Чернігів і Харків вже відвідує величезна кількість людей і світових лідерів, і ці міста майже щодня відвідують численні журналісти. Все це послужило величезним поштовхом для розвитку таких турів. Такий тур може показати всьому світу реальність і ціну, яку Україна платить щодня, а також покликаний інформувати більше населення про те, що відбувається в даний час в Україні [2; 3].

Управління розвитком туризму відповідно до Закону України Про воєнний стан є складним завданням, оскільки воєнний стан значно знизив туристичний потенціал країни. Однак є кілька кроків, які можна зробити для підтримки розвитку туризму під час військових конфліктів:

* Забезпечення безпеки туристів є важливою передумовою для розвитку туризму під час військових конфліктів. Для цього вам необхідно забезпечити безпеку доріг, громадських місць і готелів. Також необхідно забезпечити належну охорону туристичних місць і зон відпочинку;

* Використання інтернет-технологій-у ситуаціях військового конфлікту, коли безпека туристів стає першорядним завданням, використання інтернет-технологій сприяє розвитку туризму. Наприклад, віртуальні тури привертають увагу туристів і допомагають підвищити інтерес до країни;

* Просування туристичних маршрутів-важливо працювати над популяризацією туристичних маршрутів по Україні, розташованих у безпечних зонах. Важливо показати туристам, що в Україні є багато цікавих місць, які можна сміливо відвідувати;

* Розвиток туризму в регіонах, не знищених військовими конфліктами - щоб збільшити кількість туристів в Україні в контексті військових конфліктів, варто зосередитися на розвитку туризму в місцях не знищених військовими конфліктами. Такі райони безпечні для туристів і можуть залучити більше відвідувачів до країни. Крім того, розвиток туризму в таких районах допоможе створити нові робочі місця і підвищити рівень життя місцевих жителів;

* Підтримка малого та середнього бізнесу-малі та середні підприємства у сфері туризму можуть сприяти розвитку туризму на рівні громади, особливо в ситуаціях військового конфлікту, і можуть створити нові можливості для туристів, в той час, як великі туроператори важко заходять в країну через нестабільні умови;

* Поліпшення якості обслуговування-для залучення туристів важливо забезпечити високий рівень обслуговування в туристичному секторі. Це можна зробити, навчаючи місцевих жителів професійним навичкам ведення туристичної діяльності, а також створюючи та підтримуючи різні курси та тренінги.;

* Співпраця з іншими країнами-розвиток співпраці з іншими країнами в галузі туризму для залучення більшої кількості туристів в країну і створення нових можливостей для розвитку туризму крім того, співпраця з іншими країнами може допомогти в розробці міжнародних туристичних маршрутів і залучити більше іноземних туристів;

* Участь місцевого населення-управління розвитком туризму в контексті військових конфліктів також має бути спрямоване на залучення місцевого населення до розвитку туризму. Це може включати підтримку малих та середніх підприємств, що працюють у туристичному секторі, та надання місцевим жителям можливості працювати в цій галузі.

Іншим важливим аспектом управління розвитком туристичної індустрії в умовах воєнного стану є туристична реклама. Державні установи, які беруть активну участь у створенні ефективних маркетингових кампаній та просуванні туристичних маршрутів в інші країни, залученні туристів та підтримці розвитку туризму в Україні, можуть зіграти важливу роль у підтримці ініціатив з просування розвитку туризму в умовах воєнного стану. Вони можуть допомогти зібрати кошти на рекламні кампанії, організувати заходи з просування індустрії туризму та залучити добровольців для забезпечення безпеки туристів.

3.2 Перспективи розвитку «темного» туризму

Сучасна туристична індустрія охоплює все більше число областей, які можуть привернути увагу туристів. Таким чином, з'являється новий вид туризму, призначений для задоволення потреб мандрівників з певним бажанням, який звертає увагу на минуле, а не на сьогодення, і в той же час виглядає як особливий вид туру в рамках духовного та культурного сегменту туризму. Таким чином, протягом всієї історії туризму це був "темний" туризм, пов'язаний з людьми, що живуть далеко за межами поховань своїх знаменитих предків. "Темний" туризм-це відвідування місць поховання представників етнічних груп, особливо предків [6, с.28].

Світова та європейська практика показує, що "темні" пам'ятки продовжують залишатися популярними напрямками на туристичних

маршрутах. Некрополь служить свідченням об'єктивного запису історії певного регіону, країни чи періоду. Ритуали поховання та пам'ять предків часто мають просторові елементи і є центральними для культурних явищ у будь-якій країні.

У своїй основній роботі на цю тему Леннон і Фолі описують "Темний" туризм як "натяк на постмодернізм". "При цьому слід зазначити, що глобальні комунікаційні технології відіграють важливу роль у залученні туристів, а не в" темному "туризмі, і що сучасні досягнення [10] вони означають, що це відображає занепокоєння щодо раціональності.

М. Корстаньє припустив, що "темний" туризм може діяти як засіб забезпечення стійкості і допомогти суспільству відновитися після стихійних лих і катастроф [8].

Якою б не була причина, прихильники "темного" туризму – особливої групи мандрівників, які обирають дуже специфічний маршрут, – відвідують місця, пов'язані з болем і смертю. Серед об'єктів "чорних" туристів-кладовища, фортеці, в'язниці, місця кровопролитних боїв і декомунізації. Іноді навіть спеціальне поняття "чорні плями", що з'явилося в науковій літературі в 1993 році, використовується для позначення об'єктів, які слід відвідати в "чорному" туризмі [8]. "Чорні плями" - це місця раптової (іноді насильницької) смерті великої кількості людей, що використовуються в комерційних цілях, включаючи знаменитостей.

У світі є багато місць, які можна вважати об'єктами "темного" туризму. Більшість з них мають регіональне або національне значення, тобто ті, які привертають увагу відносно невеликої кількості людей, які знаходяться відносно близько до цих місць. Але є сайти, широко відомі у всьому світі, які щорічно відвідують від десятків тисяч до сотень тисяч туристів. Часто метою "темного" туризму є місце або регіон з трагічною історією, безпосередньо пов'язаний зі смертю і стражданнями.

Якщо туризм пов'язаний із задоволенням, то "темний" туризм спочатку стикається з протиріччями і часто поєднує приємні події з дуже неприємними подіями минулого.

У публікації Британського інституту досліджень "темного" туризму зазначається, що так званий "Темний туризм" - явище не нове, але повернення деяких туроператорів на туристичний ринок з їх шокуючими туристичними продуктами стало новим. Наприклад, відвідувачам тунелів Cu Chi біля Хо Ши Міна надають можливість вистрілити з АК-47 у знаменитому партизанському лабіринті В'єт Конг. У програмах деяких турів до Ізраїлю пропонуються виїзди на Голанські висоти та очікування спостереження за ракетами в режимі реального часу в активній зоні війни. Тому проблема полягає не у виборі дестинації, а у намірі, що лежить в основі вибору [3].

Із середини ХХ ст. попит та пропозиція на цей конкретний вид туризму значно зросли як за розмірами, так і за масштабами. «Темний» туризм відзначався як сучасна «дозвіллева діяльність», яку досліджувала і просувала популярна преса. Засоби масової інформації, що забезпечують легкий доступ, особливо за допомогою фільмів, фотографій та новин про аварії та трагедії, дають змогу світовій спільноті пережити віддалену подію так, ніби вона відбулася поряд.

Одними з найдавніших туристичних місць катастроф є Помпея та Геркуланум, де туристи можуть дізнатися про історію та аспекти вулканічної діяльності Везувію, відчутти унікальну привабливість, побачивши зливки людських решток, збережених у вулканічному попелі. Інші місця стихійних лих стали відомими у всьому світі, зокрема ураган «Катріна», який вважається одним із п'яти найсмертельніших ураганів в історії Сполучених Штатів; землетрус у Чилі 1960 р. – наймогутніший із коли-небудь зафіксованих землетрусів, що стався поблизу Вальдівії, де загинуло 6 тис людей; велика

повінь у 1931 р. у Центральному Китаї була найсмертоноснішим природним лихом [8].

Що стосується катастроф, спричинених людиною, необхідно згадати про Чорнобильську катастрофу, яка сталася в Україні в 1986 р. Ця катастрофа стала найстрашнішою аварією на АЕС за вартістю та втратами. Масштаб інциденту відображався у кількості смертей, що виникли в результаті, а також на подальших витратах та довгострокових наслідках, залишених радіацією, таких як рак та інші деформації.

Серіал «Чорнобиль» суттєво вплинув на туризм у м. Прип'яті: потік іноземних туристів у місто збільшився у п'ять разів. Створення туристичних маршрутів по місцях зйомок фільмів чи телесеріалів практикується в усьому світі.

За офіційними даними Державного підприємства «Центр організаційно-технічного і інформаційного забезпечення управління зоною відчуження», за 2020 р. Чорнобильську зону відвідало 36 450 осіб (рис. 3.1). На зменшення потоку відвідувачів вплинуло те, що з 18 березня по червень в'їзд до зони відчуження було обмежено у зв'язку з пандемією COVID-19 та введенням карантину. На початку червня відвідування Чорнобильської зони було відновлено, але з певними санітарними обмеженнями [4].

Через маловідомий тип туризму в'язниці для злочинців перетворилися на музеї та об'єкти спадщини, тому колишні місця відбування покарання та ув'язнення стали популярним туристичним напрямком в останні роки, деякі старі в'язниці були відремонтовані та перетворені на туристичні визначні пам'ятки. Найвідоміші в'язниці в світі-це Алькатрас і острова Роббен.

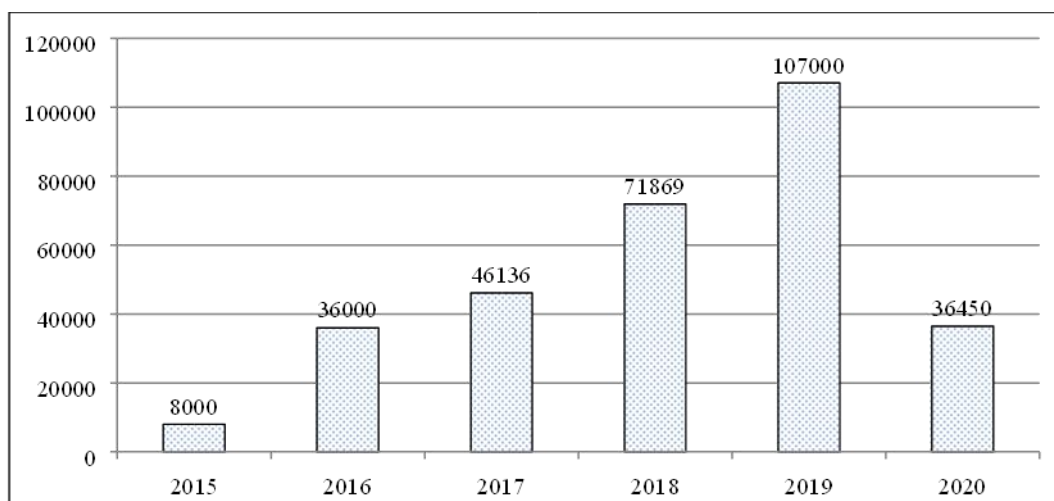

Рис. 3.1. Динаміка кількості відвідувачів зони відчуження

Джерело: побудовано за даними [4]

Відвідування в'язниць поєднують пізнання та розваги. Ці місця стали туристичними визначними пам'ятками, які приваблюють все більше відвідувачів. Колишні в'язниці по всьому світу пропонують все, від моторошних нічних турів при свічках до можливості переночувати в камері, і тут є безліч визначних пам'яток, музеїв і навіть пансіонатів.

Цвинтарний туризм-це рух людей, які відвідують кладовища, щоб побачити надгробні статуї та похоронні прикраси знаменитостей [6]. Більшість людей асоціюють кладовища з горем, також правда те, що кількість людей, для яких вони є джерелом захоплення та інтересу, зростає. Туристів, які приїжджають на кладовище, може зацікавити історична сторона кладовища та історичне значення його мешканців. 1-е найвідоміше кладовище в світі-кладовище Пер-Лашез в Парижі, де поховані такі відомі особистості, як Джим Моррісон, Едіт Піаф, Оскар Уайльд, Марсель Пруст, Ежен Делакруа і Мольєр. Чимітеро Акаттоліко в Римі, відоме як Кладовище поетів і художників. Кладовище Празелес у Португалії, кладовище Санамаро в Іспанії та Кладовище Св. Матвія у Німеччині. Наявність великої кількості кладовищ з особистостями, які залишили свій слід у світовій історії., призвело до створення ASCE важливої Європейської асоціації кладовищ.

Основна мета ASCE -не тільки просувати Європейські кладовища як фундаментальну частину культурної спадщини людства, а й підвищувати обізнаність європейських громадян про важливість даних кладовищ.

Містичний туризм часто включає поїздки для спостереження за паранормальними явищами. Просування містичного туризму засноване на 3 основних формах: готелі з привидами, які використовують цю функцію для залучення туристів; компанії, що спеціалізуються виключно на паранормальних явищах; паранормальні тури в пошуках привидів. Деякі з найвідоміших визначних пам'яток привидів - це санаторій Уоверлі-Хіллз у Кентуккі, Лондонська вежа та Острів ляльок у Мексиці.

Туризм Голокосту складається з відвідування місць, де відбулися насильницькі історичні події, особливо районів, пов'язаних із зникненням населення. Освенцим-найважливіше у світі місце Голокосту, пам'яті та колективної жалоби.

SWOT-аналіз був проведений для вивчення стану та перспектив розвитку "темного" туризму (Таблиця 3.1).

Таблиця 3.1. SWOT-аналіз «темного» туризму в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>Стародавня унікальна історична та культурна спадщина; Велика кількість об'єктів, які підходять для розвитку "темного" туризму; Наявність ресурсів для розвитку туризму катастроф, некропольного, містичного та танатотуризму; Суттєва зацікавленість у цій темі, особливо серед іноземних туристів; Низька вартість проживання та харчування для іноземців; Високий потенціал у сфері транспорту.</p>	<p>Висока собівартість та додаткові витрати на доїзд до місць з недостатньо розвиненою транспортною інфраструктурою; Низький рівень обізнаності про цей вид туризму; Обмежений асортимент турів; Сконцентрованість об'єктів та пам'яток у Львові та Києві, хоча окремі об'єкти можна знайти практично в усіх областях. Обмежене державне фінансування туристичної сфери в цілому; Недостатня кількість наукових публікацій з цієї теми; Підходить лише для вузького кола осіб з особливими вподобаннями.</p>

Можливості	Загрози
<p>Проведення рекламних та інформаційних кампаній;</p> <p>Розвиток туристичної інфраструктури;</p> <p>Широке охоплення та діяльність у сфері маловідомого туризму;</p> <p>Створення нових туристичних продуктів;</p> <p>Виникнення нових локацій та об'єктів для розвитку «темного» туризму;</p> <p>Розробка інтерактивної карти «темного» туризму в Україні;</p> <p>Поліпшення інфраструктури в районах, де розташовані «темні» об'єкти;</p> <p>Вивчення міжнародного досвіду в організації «темного» туризму.</p>	<p>Відсутність сприятливого інвестиційного клімату в Україні;</p> <p>Пошкодження або знищення пам'яток внаслідок туристичних відвідувань;</p> <p>Перевантаження популярних туристичних локацій;</p> <p>Неетичність проведення екскурсій на цю тематику;</p> <p>Замки сприймаються як об'єкти пізнавального туризму, без зв'язку їх містичності з «темним» туризмом;</p> <p>Загроза збереженню пам'яток через агресію РФ;</p> <p>Фінансово-економічна криза;</p> <p>Демографічна катастрофа.</p>

РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ

4.1. Аналіз стану і заходи поліпшення виробничої санітарії і гігієни праці на туристичних підприємствах

В туристичних підприємствах організація заходів з охорони праці здійснюється відповідно до Законів України «Про охорону праці», «Про пожежну безпеку» та «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення». Додатково в організаціях діють «Положення про роботу з охорони праці». Це положення реалізується через видання наказів, у яких зазначається, хто несе відповідальність за охорону праці на підприємстві в цілому та в окремих підрозділах.

Закон України «Про охорону праці» визначає основні принципи реалізації конституційного права громадян на захист їх життя і здоров'я під час трудової діяльності. Він регулює відносини між власником підприємства, установи або організації (або уповноваженим органом) і працівником у питаннях безпеки, гігієни праці та виробничого середовища за участю відповідних державних органів, а також встановлює єдиний порядок функціонування охорони праці в Україні. [15].

В організації охорони праці в туристичних підприємствах беруть участь керівник, головні спеціалісти та менеджери окремих відділів (якщо такі є), які мають вплив на цю сферу.

Аналізуючи стан охорони праці, зокрема дотримання вимог законодавства, виробничої санітарії та техніки безпеки, включаючи протипожежну безпеку, слід зазначити, що не завжди ці вимоги виконуються на достатньому рівні.

Розглядаючи питання організації навчання з охорони праці, слід зазначити, що в більшості випадків процедура проведення навчань та контроль знань мають формальний характер. Вступний, первинний інструктаж на

робочому місці та інші види інструктажів часто зводяться до простого підпису працівника в журналі. У деяких туристичних підприємствах цей журнал взагалі не ведеться.

Ще одним суттєвим недоліком є відсутність у документальному оформленні всіх розроблених і затверджених інструкцій відповідно до положення про їх розробку. Це часто призводить до травмування працівників, особливо тих, хто вперше виходить на певний об'єкт.

Аналіз виробничої санітарії в туристичних компаніях здійснюється за такими показниками, як рівень шуму, вібрації, освітлення, стан вентиляції, опалення та санітарно-побутового обслуговування. Оскільки на підприємствах може використовуватися застаріла техніка та обладнання (наприклад, комп'ютери, принтери тощо), рівні шуму та вібрації можуть перевищувати допустимі норми. Крім того, система опалення в багатьох компаніях, розташованих у старих будівлях, може бути несправною через тріщини в трубах, низьку тепловіддачу тощо. Під час опалювального сезону в деяких підприємствах система опалення не функціонує через значну заборгованість за газ та водопостачання. У деяких туристичних компаніях штучне освітлення забезпечується недостатньою кількістю ламп розжарювання, що не дозволяє досягти необхідного рівня освітленості.

Природне освітлення в цілому відповідає вимогам, хоча в деяких підприємствах вікна виготовлені зі склоблоків, що призводить до недостатнього природного освітлення в приміщеннях. Вентиляція виробничих зон, як правило, забезпечує їх повне очищення. Аналіз санітарно-побутового обслуговування показав, що в більшості підприємств відсутні гардероби та кімнати для відпочинку. Туалети можуть бути недостатньо обладнані, їх кількість не завжди відповідає вимогам, а також не завжди відповідають санітарно-гігієнічним нормам. [4].

На основі проведеного аналізу техніки безпеки виявлено, що багато туристичних підприємств не мають належних інструкцій з техніки безпеки, попереджувальних написів та знаків. Крім того, значна кількість обладнання вже вичерпала свій ресурс і через часткові несправності становить підвищену небезпеку. Аналіз стану протипожежних заходів показав, що в підприємствах часто недостатня кількість протипожежних щитів та вогнегасників. Також приміщення часто обігріваються саморобними пристроями або газовими обігрівачами, що є небезпечним.

Для виконання будь-якої роботи важливо дотримуватися оптимальних мікрокліматичних умов. Оптимальні мікрокліматичні умови – це поєднання параметрів мікроклімату, які при тривалому та систематичному впливі на людину забезпечують підтримання нормального функціонального і теплового стану організму без перевантаження терморегуляційних реакцій. Вони сприяють відчуттю теплового комфорту та створюють умови для високої працездатності. У теплий період року ці умови досягаються за допомогою вентиляції, а в холодний – за допомогою вентиляції та системи опалення від центральної тепломережі. [4].

Вентиляція являє собою систему взаємопов'язаних пристроїв, що забезпечують організований обмін повітря. Це включає видалення забрудненого або нагрітого повітря з виробничих приміщень та подачу чистого або охолодженого повітря, що сприяє створенню комфортних умов для праці в робочій зоні. Для підтримки необхідних метеорологічних умов у холодний період року в приміщеннях підприємства встановлені центральні джерела теплової енергії, а також трубопроводи, по яких циркулює теплоносій (вода).

Дотримання оптимального освітлення в приміщеннях є надзвичайно важливим. Воно повинно бути комбінованим, тобто природне освітлення має доповнюватися штучним. Рекомендується, щоб природне освітлення було

боковим і одностороннім. Для зменшення сліпучого ефекту сонячних променів світлові отвори слід орієнтувати на північ або північний схід.

Шум являє собою сукупність звуків різної частоти та інтенсивності, які сприймаються людським слухом і можуть викликати дискомфорт. Негативні наслідки виробничого шуму можуть включати професійні захворювання, підвищення загальної захворюваності, зниження працездатності, збільшення ризику травм і нещасних випадків, а також зниження продуктивності праці. Однією з організаційно-технічних рекомендацій є засоби індивідуального захисту. Для спеціальних видів робіт існує і спеціальний одяг який на підприємстві видається безкоштовно, а також інші елементи індивідуального захисту, якщо вони необхідні для виконання певних видів робіт.

- Згідно зі спільними рекомендаціями державних органів та профспілок, до комплексних планів покращення умов праці, охорони праці та санітарно-оздоровчих заходів (включених до відповідних додатків колективних договорів) слід внести такі пропозиції:

- розробка, виготовлення та встановлення нових, більш ефективних інженерно-технічних засобів охорони праці (огорож, сигналізаційних систем, засобів контролю, запобіжних пристроїв тощо);

- реконструкція системи природного та штучного освітлення з метою досягнення нормативних вимог щодо освітленості робочих місць на діючих виробництвах; розробку, виготовлення і монтаж нових, реконструкцію наявних вентиляційних систем та пристроїв, установок для кондиціонування повітря у приміщеннях діючого виробництва.

- впровадження конструктивних рішень і заходів, які на існуючому обладнанні дозволяють виключити або зменшити шум, вібрацію, шкідливі випромінювання та інші фактори до встановлених норм;

- оснащення електрообладнання пристроями для моніторингу стану ізоляції, а також сигналізацією або автоматичним відключенням електроживлення у разі її пошкодження;
- створення спеціальних механізмів і пристроїв, що забезпечують зручність і безпеку виконання робіт на висоті (наприклад, ремонт, скління вікон і ліхтарів, очищення скла, обслуговування освітлювальних приладів тощо); заходи щодо усунення безпосереднього контакту працівників із шкідливими речовинами та матеріалами, виводу людей із небезпечних зон;
- Реконструкція систем опалення в діючих виробництвах для досягнення встановлених температурних норм;
- Заходи щодо розширення та реконструкції санітарно-побутових приміщень з метою забезпечення їх відповідності чинним нормам, а також оснащення цих приміщень сучасним обладнанням та інвентарем.

Основні заходи для покращення умов праці реалізуються з метою забезпечення безпеки на робочому місці через: правильну організацію виробничих процесів відповідно до вимог техніки безпеки; навчання працівників безпечному виконанню виробничих операцій, надання їм індивідуальних засобів захисту та проведення всіх необхідних інструктажів; дотримання норм пожежної безпеки, електробезпеки та вибухобезпеки.

У міру можливостей, підприємства, що досліджуються, повинні виділяти необхідні матеріальні ресурси та фінансові кошти для поліпшення умов праці.

У приміщеннях підприємств слід максимально використовувати природне освітлення. Для цього необхідно регулярно очищати вікна та уникати затінення вікон обладнанням. Важливо також стежити за чистотою та справністю світильників штучного освітлення. Для підтримання оптимального рівня відносної вологості повітря та забезпечення здорових санітарно-гігієнічних умов праці варто встановити вентилятори.

Обов'язковим є проведення вологого прибирання в приміщеннях. Крім того, потрібно завжди мати в готовності засоби протипожежного захисту, пожежну техніку та інвентар.

Усі заходи потребують ретельного планування та відповідного кошторису витрат. Окрім реалізації зазначених заходів, важливо також поліпшувати психофізіологічні та естетичні умови праці на підприємствах, що сприятиме зменшенню захворювань серед працівників і підвищенню їхньої продуктивності.

Впровадження заходів з охорони праці приносить певний соціальний і економічний ефект. З одного боку, це проявляється у підвищенні продуктивності праці та збільшенні обсягу виробництва завдяки повному використанню робочого часу та основних виробничих фондів. З іншого боку, знижується витрати на оплату лікарняних листків через травми та захворювання. На підприємствах створюються безпечні та нешкідливі умови праці, а відповідальність за їх забезпечення покладається на власника або уповноважений ним орган.

Умови праці на робочих місцях підприємства, безпека обладнання та інших виробничих засобів, стан засобів колективного та індивідуального захисту, які використовують працівники, а також санітарно-побутові умови в основному відповідають вимогам нормативних актів з охорони праці. [4, 15].

Керівництво підприємства впроваджує сучасні засоби безпеки, які сприяють запобіганню виробничому травматизму та забезпечують належні санітарно-гігієнічні умови для уникнення захворювань серед працівників.

Важливою складовою плану економічного та соціального розвитку підприємства є комплексні програми покращення умов охорони праці та санітарно-оздоровчих заходів. Ці програми узгоджуються з технологічно-фінансовими планами, забезпечуються необхідними матеріально-технічними та фінансовими ресурсами, а також обов'язково включаються до колективного

договору та угоди з соціальних питань і охорони праці.

На підприємстві регулярно проводять навчання працівників з питань охорони праці та протипожежної безпеки. Трудові колективи обговорюють і затверджують комплексні плани покращення умов праці, охорони праці та санітарно-оздоровчих заходів, а також контролюють їх виконання. Вступний інструктаж фіксується у «Журналі реєстрації вступного інструктажу з охорони праці». На робочих місцях проводять різні види інструктажів: первинний, повторний, позаплановий та цільовий.

Недоліки в сфері охорони праці включають:

- недостатнє забезпечення працівників засобами індивідуального захисту;
- відсутність інструкцій з охорони праці на виробничих ділянках;
- брак плакатів та графіків, що стосуються охорони праці.

Керівництво повинно вжити заходів для покращення умов праці працівників, впроваджуючи прогресивні технології, досягнення науки і техніки, механізацію та автоматизацію виробництва, дотримуючись вимог ергономіки, а також знижуючи та усуваючи запиленість і загазованість повітря в приміщеннях, інтенсивність шуму, вібрації та випромінювань тощо.

На працівників підприємства покладено певні обов'язки, а саме:

- знати та дотримуватися вимог нормативних актів з охорони праці, правил користування обладнанням та іншими виробничими засобами, а також використовувати засоби індивідуального захисту;
- виконувати зобов'язання щодо охорони праці, які передбачені колективним договором та внутрішніми трудовими правилами;
- проходити у встановленому порядку попередні та періодичні медичні огляди;
- співпрацювати з керівництвом у питаннях організації безпечних і нешкідливих умов праці, вживати заходів для усунення будь-яких виробничих ситуацій, що можуть загрожувати життю або здоров'ю, як власному, так і

оточуючих, а також навколишньому середовищу, і повідомляти про небезпеку свого безпосереднього керівника або іншу уповноважену особу.

4.2. Пожежна безпека туристичного підприємства

Головними аспектами забезпечення пожежної безпеки є ліквідація умов, що сприяють виникненню пожеж, а також зменшення їх наслідків. Об'єкти повинні бути оснащені системами пожежної безпеки, які орієнтовані на запобігання пожежам і захист людей та матеріальних цінностей від небезпечних факторів, пов'язаних з вогнем, включаючи їх вторинні прояви.

До основних факторів, що становлять небезпеку, належать:

- полум'я та іскри,
- підвищена температура навколишнього середовища,
- токсичні продукти горіння та термічного розкладу матеріалів і речовин,
- дим,
- знижена концентрація кисню.

Вторинними проявами небезпечних факторів пожежі є:

- уламки та частини зруйнованих апаратів, агрегатів і конструкцій;
- радіоактивні та токсичні речовини, що вивільнюються з пошкоджених апаратів та установок;
- електричний струм, що виникає внаслідок переходу напруги на струмопровідні елементи будівельних конструкцій, апаратів і агрегатів через пошкодження ізоляції під впливом високих температур;
- небезпечні фактори вибухів, пов'язані з пожежами, а також вогненебезпечні речовини.

Забезпечення пожежної безпеки є важливою складовою державної діяльності, спрямованої на захист життя і здоров'я громадян, національного багатства та навколишнього середовища. Правову основу для діяльності в цій сфері становлять Конституція України, Закон України «Про пожежну безпеку», а також інші законодавчі акти, постанови Верховної Ради, укази та

розпорядження Президента, декрети, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, а також рішення органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, прийняті в межах їх повноважень.

Закон України «Про пожежну безпеку» встановлює загальні правові, економічні та соціальні основи для забезпечення пожежної безпеки на території України, регулюючи відносини між державними органами, юридичними та фізичними особами в цій сфері, незалежно від виду їх діяльності та форм власності.

Основними нормативними актами, що регулюють діяльність у сфері забезпечення пожежної безпеки об'єктів, є Закон України «Про пожежну безпеку», а також стандарти, будівельні норми і правила, Правила пожежної безпеки та інші документи. Відповідальність за протипожежний стан будівель покладається на керівника підприємства, який, у свою чергу, призначає відповідальних осіб за протипожежний стан окремих підрозділів, за належний стан автоматичних систем виявлення та гасіння пожеж, протипожежних завіс, водопровідних мереж, димових люків та іншого протипожежного обладнання.

На підприємстві керівництво організовує:

- дотримання інструкцій щодо пожежної безпеки для всієї установи та окремих приміщень;
- контроль за виконанням протипожежних заходів особами, відповідальними за пожежну безпеку, які повинні забезпечувати суворе дотримання протипожежного режиму;
- заборону проведення заходів з масовим скупченням людей у разі несправності або відключення протипожежних систем і засобів гасіння;
- діяльність пожежно-технічної комісії;
- виконання тимчасових вогневих та вогненебезпечних робіт відповідно до спеціальних інструкцій;
- контроль за планово-попереджувальними ремонтами, технічним станом, справністю та експлуатацією електромережі та електрообладнання;

- навчання обслуговуючого персоналу плану евакуації та дій у разі пожежі.

Усі співробітники установи повинні бути ознайомлені з правилами пожежної безпеки та дотримуватися їх. Нові працівники зобов'язані пройти протипожежний інструктаж. Повторний інструктаж проводиться безпосередньо на робочому місці. Крім того, щорічно проводяться інструктажі для всіх співробітників, на які відводиться не менше 2 годин.

Під час протипожежного інструктажу працівники повинні ознайомитися з такими питаннями:

- можливими причинами виникнення пожеж та заходами для їх запобігання;

- пожежною небезпекою окремих ділянок, де заборонено використовувати відкритий вогонь, палити сигарети, а також іншими запобіжними заходами;

- практичними діями у разі виникнення пожежі (виклик пожежної служби, використання первинних засобів пожежогасіння, евакуація людей і матеріальних цінностей тощо).

У всіх закладах, де перебуває велика кількість людей, повинна бути розроблена інструкція, що регламентує дії персоналу у випадку пожежі, а також план евакуації, який включає схему кожного поверху з позначенням можливих шляхів евакуації. Ці документи мають бути вивчені всіма працівниками та розміщені в легкодоступному місці.

Крім того, на підприємстві повинні бути наявні засоби для гасіння пожеж, протипожежне обладнання та інвентар, такі як вогнегасники, внутрішні пожежні крани, бочки з водою, ящики з піском та стаціонарні системи пожежогасіння.

4.3. Інструкція з охорони праці туристичного підприємства

У туристичних підприємствах створюються та впроваджуються відповідні інструкції з охорони праці, які залежать від специфіки виконуваних робіт та їхнього ступеня шкідливості. В рамках цього процесу також розробляється узагальнена інструкція з пожежної безпеки [4].

Інструкція щодо заходів пожежної безпеки (далі - Інструкція) була створена відповідно до вимог Закону України «Про пожежну безпеку» та НАПБ А.01.001-2004 «Правила пожежної безпеки в Україні». Вона встановлює правила дотримання пожежної безпеки в усіх будівлях, спорудах, виробничих, службових, складських, допоміжних та інших приміщеннях підприємств незалежно від форми власності та підпорядкування.

Працівники підприємства повинні: дотримуватися вимог пожежної безпеки; уникати дій, які можуть призвести до виникнення пожежі; знати та виконувати всі вимоги нормативних актів з пожежної безпеки та цієї Інструкції; використовувати лише справні інструменти, прилади та обладнання, дотримуючись інструкцій щодо їх експлуатації; виконувати вказівки керівників та осіб, відповідальних за пожежну безпеку; після завершення роботи прибирати робочі місця від горючих відходів, знеструмлювати електроспоживачі, які не повинні працювати в неробочий час; вміти користуватися наявними засобами пожежогасіння та знати порядок дій у разі виникнення пожежі.

Керівник підприємства зобов'язаний: контролювати дотримання усіма працівниками вимог цієї Інструкції; проводити інструктажі з питань пожежної безпеки; періодично перевіряти стан пожежної безпеки на об'єкті та організацію чергування; забезпечувати належний стан засобів пожежогасіння та шляхів евакуації.

Ця Інструкція охоплює територію, будівлі, споруди, а також виробничі, службові, складські, допоміжні та інші приміщення підприємства, встановлюючи основні вимоги щодо забезпечення пожежної безпеки. Вона є обов'язковою для вивчення та виконання всіма працівниками.

Вимоги до пожежної безпеки стосуються утримання території. Необхідно

забезпечити вільний доступ до всіх будівель і споруд. Проїзди та проходи до будівель, споруд, пожежних вододжерел, а також підходи до зовнішніх стаціонарних пожежних драбин, пожежного інвентарю, обладнання та засобів пожежогасіння повинні завжди залишатися вільними, бути справними та підтримуватися в задовільному стані в будь-яку пору року.

Зменшувати нормативну ширину проїздів заборонено. На території повинні бути встановлені таблички, що містять інформацію про порядок виклику пожежної охорони, а також знаки, що вказують на місця розташування первинних засобів пожежогасіння.

Для всіх будівель, споруд та приміщень виробничого, складського призначення і лабораторій необхідно визначити категорії вибухо-пожежної та пожежної небезпеки відповідно до ОНТП 24-86, а також класи зон згідно з ДНАОП 0.00.1-32-01 «Правила будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок (ПБЕ)».

На вхідних дверях зазначених приміщень повинні бути розміщені таблички з інформацією про категорію вибухопожежної та пожежної небезпеки, а також клас зони. Усі будівлі, споруди та приміщення повинні регулярно очищатися від горючого сміття та виробничих відходів і підтримуватися в чистоті.

Меблі та обладнання повинні бути розташовані так, щоб забезпечити вільний евакуаційний прохід до виходу з приміщення. Протилежно дверному отвору необхідно залишити прохід, ширина якого має дорівнювати ширині дверей, але не менше 1,0 м. Усі працівники повинні вміти користуватися вогнегасниками та внутрішніми пожежними кранами.

При переплануванні приміщень або зміні їх функціонального призначення слід дотримуватися протипожежних вимог, викладених у чинних нормативних документах будівельного та технологічного проектування.

Зберігання різних речовин і матеріалів у складських приміщеннях повинно враховувати їх пожежонебезпечні фізико-хімічні властивості та сумісність. Забороняється спільне зберігання легкозаймистих і горючих рідин з

іншими матеріалами, а також зберігання кислот у місцях, де вони можуть стикатися з органічними речовинами.

У складських приміщеннях матеріали слід зберігати на стелажах або укладати в штабелі, залишаючи проходи шириною не менше 1,0 м. Відстань між стінами та штабелями повинна бути не менше 0,8 м. Забороняється зберігати матеріали навалом або впритул до опалювальних приладів і труб.

У підвальних приміщеннях заборонено зберігати та використовувати легкозаймисті та горючі рідини, газові балони, карбід кальцію, а також інші речовини та матеріали з підвищеною вибухо-пожежонебезпекою.

Приміщення, де експлуатуються персональні комп'ютери, повинні бути обладнані переносними вогнегасниками на вуглекислотній або порошковій основі об'ємом 3,0 л, з розрахунку: один вогнегасник на кожні 20 м² площі підлоги. Після завершення роботи персональні комп'ютери повинні бути відключені від електромережі.

Розпалювання вогню та використання відкритого вогню на території та в приміщеннях заборонено. Проведення електрозварювальних та інших робіт, пов'язаних із відкритим вогнем, дозволяється лише за наявності письмового дозволу керівника (власника) або уповноваженої особи.

Для забезпечення належного функціонування систем сигналізації та пожежогасіння необхідно виконувати такі заходи: проводити технічне обслуговування для підтримки безвідмовної роботи протягом усього терміну експлуатації; забезпечити матеріально-технічні ресурси для безперебійної роботи в усіх режимах; а також підготувати необхідну експлуатаційну документацію для обслуговуючого та чергового персоналу.

Організації, що займаються технічним обслуговуванням, монтажем і налаштуванням установок, повинні мати ліцензію на виконання цих робіт. Будівлі та приміщення повинні бути оснащені системами протипожежного захисту, технічними засобами для оповіщення про пожежу та засобами зв'язку відповідно до вимог будівельних норм.

Електропроводка, розподільні пристрої, апаратура, електрообладнання,

вимірювальні прилади, а також запобіжні пристрої різних типів, рубильники та інші пускові апарати і пристрої повинні монтуватися на негорючих основах (таких як текстоліт, гетинакс та інші матеріали).

Електрообладнання та електроприлади, що мають ущільнене та захисне виконання, повинні регулярно перевірятися на герметичність, з особливою увагою до стану ущільнювальних прокладок. Настільні лампи, вентилятори, холодильники та інші електричні пристрої слід підключати до мережі лише через справні розетки та електрошнури. Після завершення роботи працівники зобов'язані прибрати свої робочі місця, зачинити вікна та вимкнути електроживлення всіх приладів і обладнання, якими вони користувалися (настільні лампи, друкарські та обчислювальні машини, вентилятори, побутові кондиціонери, комп'ютери, радіоприймачі тощо).

Відповідальний за пожежну безпеку після завершення робочого дня повинен оглянути приміщення, переконатися, що немає порушень, які можуть призвести до виникнення пожежі, а також перевірити, чи вимкнені електроприлади, обладнання та освітлення.

У разі виявлення пожежі або ознак горіння кожен працівник зобов'язаний: терміново повідомити про це пожежно-рятувальну службу за номером «101», вказавши точну адресу, кількість поверхів, місце виникнення пожежі, наявність людей, а також своє прізвище; вжити, якщо це можливо, заходів для евакуації людей і матеріальних цінностей, а також для гасіння пожежі за допомогою наявних вогнегасників та інших засобів; повідомити про пожежу керівника або власника.

Керівник (власник), який отримав повідомлення про пожежу, зобов'язаний: перевірити, чи була викликана пожежно-рятувальна служба; впевнитися, що люди були сповіщені про пожежу; за необхідності вимкнути електроприлади та вентиляцію; у разі загрози життю людей терміново організувати їх евакуацію та вивести всіх, хто не бере участі в ліквідації пожежі, за межі небезпечної зони; забезпечити дотримання техніки безпеки працівниками, які беруть участь у гасінні пожежі; організувати зустріч

підрозділів пожежно-рятувальної служби та надати їм допомогу під час локалізації та ліквідації пожежі.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Поняття "Темний туризм" поступово увійшло в повсякденне життя з тих пір, як туристи почали відвідувати місця, пов'язані зі смертю і різними лихами. Цей вид туризму має на увазі відвідування місць трагічних подій, кладовищ і поховань, місць катастроф і масових смертей людей, загадкових місць.

На підставі цього дослідження робиться висновок про те, що у світі існує достатня ресурсна база для розвитку темного туризму і кожного з його підвидів і що в цілому всі регіони світу можуть надати туристам цікаві і загадкові об'єкти і на його основі можуть бути розроблені подальші туристичні програми. Такі визначні пам'ятки включають звичайні поїздки в Помпеї, пам'ятники Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку, єгипетські піраміди, місця стихійних лих і навіть кладовища. Крім того, практика багатьох туристичних агентств дуже часто показує, що туристи вважають за краще приїжджати сюди після цунамі, ураганів, тайфунів та інших стихійних лих.

Крім того, є багато "місць сили", які володіють таємничо потужною енергією, і люди історично відновлювали своє психічне здоров'я. Подальше вивчення напрямків "темного" туризму в процесі формування стратегії розвитку туризму в країні або регіоні, розвиток інфраструктури відповідного профілю (квест-зали, парки розваг, тематичні розважальні центри), навчання в таємничих

місцях, культурним заходам, конкурсам, квестам, фестивалям, популяризація серед туристів. Організація екскурсій та розвиток "темних" турів та екскурсій допоможе залучити додаткові інвестиції в діяльність туристичних підприємств, які планують розширити сферу існуючих туристичних програм.

Одним з видів відродження країн був "темний" туризм, за яким пішов шлях відновлення туристичного сектора після спаду, викликаного військовими конфліктами. Негативних тенденцій в країнах набагато менше в порівнянні з тими, які мали місце на туристичном ринку в Україні під час військової агресії Росії. Більшість готельних підприємств були частково зруйновані або повторно використані для проживання внутрішньо переміщених осіб.

Враховуючи поточний стан знань про потенційні можливості та проблеми розвитку, впровадження "темного" туризму як інноваційного напрямку має сприяти загальному розвитку туристичної діяльності в Україні, що допоможе налагодити взаємозв'язок туризму з іншими пріоритетними напрямками та вирішити деякі проблемні аспекти функціонування.

Дослідники феномену "темних" турів, основним чинником, що спонукає туристів відвідувати місця трагедій і страждань, вважають, що вони відчувають гостру потребу в емоційних відчуттях (зазвичай через страх, відчай, співчуття і біль).

Об'єктом "темного" туризму часто називають місця, пов'язані з смертю і стражданнями. Умовно їх можна розділити на кілька категорій: некрополь, місця катастроф, місця кровопролитних воєн, колишні в'язниці і концтабори і т.д. Іноді ми відзначаємо традиційність поїздок в ці місця ("некрополітичний туризм", "скорботний туризм", "туризм в разі стихійних лих", "Танат-туризм" і т. д.). Також використовуються спеціальні терміни для позначення. Багато так званих "темних" туристичних місць мають велике культурне та історичне значення. Більшість із них стосуються археологічних, історичних пам'яток, архітектурних пам'яток тощо.

"Темний" туризм можна вважати однією з основних галузей туризму, і з кожним роком він стає все більш популярним. Завдяки людським уподобанням і

новим тенденціям пропонує своїм клієнтам новий і унікальний досвід. Основна причина, яка спонукає туристів подорожувати в "темні" місця, - це бажання пізнати нове, знайти історію своєї країни та інших, патріотизм, вантюризм. Загалом "темний" туризм залишається маловивченою областю серед українських науковців. Водночас очевидно, що Україна має високий ресурсний потенціал для розвитку цього виду туризму, і ми спостерігаємо збільшення потоку туристів, які відвідують "темні" пам'ятки, що підтверджується SWOT-аналізом. Однак, незважаючи на сприятливі передумови, існує безліч проблем, які перешкоджають його розвитку і можуть бути усунені в майбутньому за підтримки Уряду. У майбутньому "темний" туристичний сектор може сприяти відновленню зруйнованої території, продаючи деякі туристичні тури туристам з інших країн. Таким чином, дослідження попиту, аналіз настроїв та аналіз ризиків, пов'язаних з розвитком туризму, мають важливе значення для відновлення економіки України та визначення ролі туризму в цьому процесі після припинення бойових дій.

"Темний" туризм викликає багато суперечок щодо очікувань та доцільності, етики та релігійності, незважаючи на різноманітність ресурсної бази та поточне використання туристичними організаціями. Сьогодні існує безліч проблем з реалізацією певних функцій, які необхідно поліпшити. Наприклад, замок вважається культурною та історичною спадщиною освітнього туризму і не поєднує його містичну складову з приналежністю до "темного" туризму.

Для популяризації "темного" туризму в Україні необхідно здійснити багато заходів:

- моніторинг туристичного ринку України на предмет наявності місць та об'єктів з чітким визначенням придатності для відвідування туристами;
- вивчення світового досвіду організації містичного туризму, основних напрямків і можливостей використання вітчизняними туристичними компаніями міжнародного досвіду в організації "містичних" турів;

- розробка планів культурних заходів і заходів, конкурсів, фестивалів, освітніх поїздок для їх просування в певних місцях і залучення додаткових інвестицій;;

- створення інтерактивної карти "темного" туризму України;

- благоустрій і в деяких місцях створення соціально-економічної інфраструктури поблизу розташування цих об'єктів.

Важливою проблемою, що стоїть перед туристичною галуззю України, буде визначення того, які методи антикризового управління можна використовувати для її стимулювання. Державне агентство з розвитку туризму вже запропонувало кілька напрямків:

- після війни, коли на сході України стане безпечно, агентство планує розвивати туризм в Донецькій і Луганській областях;

- у майбутньому є намір створити туристичну програму по місцях військової слави Збройних Сил України.

Управління розвитком туризму в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу: забезпечення безпеки туристів, розвиток туристичної інфраструктури в безпечних районах, залучення місцевого населення до розвитку туризму та розробки стратегій залучення туристів у безпечні райони.

З настанням миру потреба в рекреаційному туризмі зростає. Роки пандемії COVID-19 та війни негативно вплинули на психіку громадян. За допомогою релаксаційних турів можна буде відновити свій емоційний стан. Вони сприяють позитивним емоціям і енергії, спрямованим на відновлення зруйнованих міст і громад, а також на створення пам'ятних місць для майбутніх поколінь в пам'ять про руйнівні війни. Але туристичний сектор не повинен зосереджуватися лише на "темному" туризмі, тому що в Україні багато унікальних місць та історичних пам'яток, які заслуговують на увагу всього світу.

Нам потрібно шукати нові можливості для розробки нових туристичних пропозицій, таких як екстремальні тури або "темні" тури. Але найважливіше, що сприяло розвитку таких турів, - це можливість дізнатися правду про деякі

події, в тому числі про трагічні сторінки нашого минулого, і нам потрібно поговорити про ці випадки, щоб уникнути повторення, люди повинні знати у той же час не забувайте, що необхідно проявляти повагу до жертв подібних інцидентів і не допускати їх повторення в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Алістратова К. Е. Містичний туризм: зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні / К. Е. Алістратова // Географія та туризм, 2013. № 26. С.93-101.
- 2 Арайс О. Темний туризм / О. Арайс, Ю. Сологуб // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті : програма і матеріали 80 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, 10–11 квітня 2014 р. – К. : НУХТ, 2014. – Ч. 3. – С. 482-483.
- 3 Барвінок Н.В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2022. Вип.18. Т.2. С.206-217.
- 4 Барвінок Н.В. Вплив глобальних безпекових факторів на розвиток міжнародного туризму в Україні // Veda a perspektivy. 2022. Vol.4(11).
- 5 Бейдик О.О., Майборода Н.В. Некрополі України: історія, територіальне поширення, функціональна структура, картографування. Часопис картографії. 2008. Вип. 13. С. 77–81.
- 6 Бойко В.О. Екологічний туризм як складова зеленої економіки. Ефективна економіка. 2021. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8773>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.4.73.

- 7 Бойко В.О., Ключник А.В., Півньова Л.В. Зміцнення конкурентоспроможності підприємств екологічного (зеленого) туризму. Вісник Херсонського Національного Технічного Університету. 2020. № 3. С. 213–222. URL: <https://doi.org/10.35546/kntu2078&4481.2020.3.28>.
- 8 Бойко В.О. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. Агросвіт. 2020. № 22. С. 58–65. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.58.
- 9 Бойко В.О. Розвиток зеленого туризму у південному регіоні. Підприємництво в аграрній сфері: глобальні виклики та ефективний менеджмент : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 ч. (12–13 лютого 2020 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2020. С. 65–68.
- 10 Бордун О.Ю., Деркач У.В. Теоретичні та прикладні засади дослідження похмурого туризму України. *Географія та туризм*. 2014. Вип. 30. С. 62–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_30_8.
- 11 Бугрій О.В. Некропольний туризм та його об'єкти на Україні. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 4. С. 52–62.
- 12 Веб-сервіс «Google Trends» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://trends.google.com.ua/trends>.
- 13 Гогіташвілі Г.Г. Системи управління охороною праці. Навчальний посібник. Львів: Афіша, 2002. 320 с.
- 14 Грановська В.Г., Бойко В.О. Функціонування екоготелів в Україні як чинник активізації підприємницької діяльності. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 57–65.
- 15 Державне агентство України з управління зоною відчуження. [Електронний ресурс]. <http://dazv.gov.ua/>.
- 16 Жадько В.О. У пам'яті Києва: науковий фото-ілюстрований довідник-посібник. Київ: Фенікс, 2007. 478 с.
- 17 Закон України «Про охорону праці». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>
- 18 Замки Львівщини. *Галицька брама*. 2003. №10-12(106-108). С. 4-5.

- 19 Заставецький Т.Б., Заставецька Л.Б. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культурі народів. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка*. 2011. № 1. С. 101-107.
- 20 Зацарний В. В. Охорона праці : навч. посіб. для дистанц. навчання / В. В. Зацарний, Р. В. Сабарно : відкр. міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". К. : Ун-т "Україна", 2006. 303 с.
- 21 Івченко А., Пархоменко О. Україна. Фортеці, замки, палаци: путівник. К.: Картографія, 2010. 600 с.
- 22 Івченко Л.О., Романова К.М. Динаміка і перспективи розвитку туризму в Чорнобильській зоні. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7619>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.1.70.
- 23 Іванов А. М. «Темний» туризм як один з перспективних видів туризму. *Бізнес-навігатор*. 2011. № 5. С. 186-191.
- 24 Казьмирчук М. Меморіальний і ностальгійний туризм у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях / М. Казьмирчук // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. 2016. № 4. С. 20-31.
- 25 Кирилюк Л. М. Нові (нетрадиційні) види туризму України / Л. М. Кирилюк // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: географія. Вінниця, 2008. № 17. С. 191-195.
- 26 Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: навчальний посібник. К.: Знання, 2013. 197 с.
- 27 Кубай Д. Екологічні аспекти сучасного розвитку туризму // Вісник Львів. ун-ту. 2008. Вип.24. С.142-146.
- 28 Кулиняк І. Я. Перспективи розвитку містичного туризму в Україні / І. Я. Кулиняк, К. М. Ярмола, Б. О. Малішевська // Матеріали Міжнародної наукової конф. «Формування сучасної наукової думки». Кропивницький : МЦНД, 2020. С. 53-56.

- 29 Кулиняк І Я. Містичний туризм: сутність і перспективи розвитку у Львівській області / І. Я. Кулиняк, І. І. Жигало, К. М. Ярмола // Бізнес Інформ. 2020. № 3. С. 128-137.
- 30 Кудінова І. П. Туризм як фактор соціально-економічного розвитку та його інноваційні напрями. *Біоекономіка та аграрний бізнес*. 2019. 10(1). С. 50-57.
- 31 Лук'янівська в'язниця, 1920 ст. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pamyatky.kiev.ua/streets/degterovska/lukyanyvska-vyaznitsya-19-20>.
- 32 Мавринський майдан: загадкове послання з минулого [Електронний ресурс] //ТОВ "Еко ТВ". 2020. Режим доступу до ресурсу: https://ecotv.com.ua/materials/show/mavrinskiy_maydan_zagadkove_poslannya_z_minulogo
- 33 Мальська М. П., Пандяк І. Г. Методологія та організація наукових досліджень Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2016. С. 12-18.
- 34 Методичні рекомендації до виконання, оформлення та захисту кваліфікаційних робіт здобувачами вищої освіти спеціальності 242 Туризм ступеня вищої освіти Бакалавр денної форми навчання / О.М. Крупа та ін. Львів : Львівський національний університет природокористування, 2023. 50 с.
- 35 Михалюк І. Екологічні аспекти розвитку туризму. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 4, 81 (Лис 2022), 124-131. DOI:<https://doi.org/10.31375/2226-1915-2022-4-124-131>.
- 36 Москаленко Я. О. «Темний» туризм як новий вид туризму [Електронний ресурс] / Я. О. Москаленко. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/moskalenko.htm.
- 37 Нова сторінка. Як війна змінить мандрівки Україною після перемоги над ворогом. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/novaya-stranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html>.

- 38 Пістун І. П., Березовецький А. П., Тимочко В.О., Городецький І. М. Охорона праці (гігієна праці та виробнича санітарія): навч. посібн. / за ред. І.П. Пістуна. Львів: Тріада плюс, 2017. Ч. І. 620 с.
- 39 Проценко Л.А. Історія Київського некрополя. Київ : Укрбланквідав, 1995. 412с.
- 40 Романова А.А. Види туризму та їх класифікація у контексті сучасних тенденцій розвитку туристичної індустрії. *Економіка та управління національним господарством*. 2017. №4(65). С. 1319.
- 41 Сардак С.Е., Таран С.В. Потенціал «темного» туризму в країнах Європи. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 27–34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-5>.
- 42 Смаль І. В. (2013). Туризм людських слабкостей. *Географія та туризм*. (24). С.69-76.
- 43 Соляник С.Ф. Проблема негативних наслідків сучасного масово туризму та шляхи їх подолання // Наукові записки Київ.ун-ту туризму, економіки і права. 2011. Вип.11. С.230-242.
- 44 Таран С.В. Сардак С.Е. Потенціал «темного» туризму в країнах Європи. *Економіка та суспільство*. 2018. № 19. С. 27–34.
- 45 Тимочко В.О., Березовецький А.П. та ін., Безпека життєдіяльності та охорона праці. Практикум. навч. посібн. Львів: СПОЛОМ, 2022. 376 с.
- 46 Туризм у Республіці Сербській. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Туризм_у_Республіці_Сербській
- 47 Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>.
- 48 Туроператор «Навігатор Україна» [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.navigator-ukraine.com.ua
- 49 Чорний туризм. 13 найпопулярніших в світі місць, де вмирали люди. URL: <http://mapme.club/poradi/2751-chornij-turizm13-najpopulyarnishix-v-sviti-misc-de-vmirali-lyudi.html>.

- 50 Шильнікова З. М. Тенденції розвитку «темного» туризму та його мотиваційні аспекти / З. М. Шильнікова, І. І. Дульцева, М. В. Матушкіна // Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 22. С. 586-591.
- 51 Шимкевич К. Чорний (воєнний) туризм у Боснії і Герцеговині. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/chornyj-voyennyj-turyzmu-bosniyi-i-gertsegovyni>.
- 52 Як розвивається туризм після збройних конфліктів у різних державах. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html>.
- 53 Baudrillard, J. (2006). "Virtuality and Events: the hell of power". *Baudrillard Studies*. Vol. 3 (2). July. Available at <http://www.ubishops.ca/BaudrillardStudies/>.
- 54 Bianchi, R. (2007). "Tourism and The Globalization of Fear: analyzing the politics of risk and (in)security in global travel". *Tourism and Hospitality Research*. Vol. 7 (1): 64-74.
- 55 Biran, A. Poria, Y. and Oren G. (2011). "Sought Experience at Dark Heritage sites". *Annals of Tourism Research*. Vol. 38 (3): 820-841.
- 56 Blasi, A. J. (2002). "Visitation to disaster Sites". In W. H Swatos and L. Tomasi (Eds.). *From Medieval Pilgrimage to Religious Tourism*. Westport, Ct. Praeger, pp. 139-155.
- 57 Blom, T. (2000). "Morbid-Tourism – a postmodern market niche with an example from Althrop". *Norwegian Journal of Geography*. Vol. 54 (1), pp. 29-36.
- 58 Boiko V. O. Green tourism as a perspective direction for rural entrepreneurship development. Scientific approaches to modernizing the economic system: vector of development: collective monograph. Lviv-Torun: Liha& Pres, 2020, pp. 1–18.
- 59 Castro, F.G. & Murray, K.E. (2010). Cultural adaptation and resilience: Controversies, issues, and emerging models. In J.W. Reich, A.J. Zautra & J.S. Hall (Eds.), *Handbook of adult resilience* (pp. 375-403). New York: Guilford
- 60 Chauhan, V. and Khanna, S. (2009). "Tourism: a tool for crafting peace process in Kashmir, J&K, India". *Tourismos: an international multidisciplinary Journal of Tourism*. Vol. 4 (2): 69-89.

- 61 Cohen, E. (2011). "Educational dark Tourism at an in populo site: the Holocaust Museum in Jerusalem". *Annals of Tourism Research*. Vol. 38 (1), pp. 193-209.
- 62 Dark destinations. URL: <http://www.dark-tourism.com/index.php/destinations>.
- 63 Dark Tourism – the guide to dark travel destinations around the world [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://dark-tourism.com/index.php>.
- 64 Drachyk Y.Z., Dultseva I.I. World experience to create competitive advantages in tourism on the principles of social entrepreneurship. *International Journal of Economics and Society*. 2015. № 1. С. 227–230.
- 65 Finch, C. et al. (2010). "Disasters disparities and differential recovery in New Orleans". *Population Enviroment*. Vol. 31, pp. 179-202.
- 66 Foley M., Lennon J. JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*. Taylor & Francis, 1996. № 2(4). P. 198–211.
- 67 Impact of the Russian Offensive in Ukraine on International Tourism. URL: <https://www.unwto.org/impact-russian-offensive-in-ukraine-on-tourism>.
- 68 Gunlu, E. (2010). "Review of Contemporary Tourism: an international approach." *Anatolia: an international Journal of Tourism and Hospitality Research*. Vol. 21 (1): 153-189.
- 69 Haigh, R. and Amaratunga, D. (2010). "An Integrative review of the Built Environment Discipline's role in the Development of society's resilience to Disaster". *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*. Vol. 1 (1), pp. 11-24.
- 70 Handamer, J. (2000). "Are Flood Warning Futile?. Risk Communication in Emergencies". *Australasian Journal of Disaster and Trauma Studies*. Vol. 2000-2.
- 71 Kaelber, L. (2007). "A Memorial as Virtual Trauma-escape: darkest tourism in 3D and Cyber Space to the gas Chambers of Auschwitz". *Ertr; e Review of Tourism Research*. Vol. 5 (2), pp. 24-33
- 72 Korstanje, M. (2010). "Commentaries on our new ways of perceiving Disasters". *Disaster Resilience in the Built Enviroment*. Vol. 1 (2), pp. 241-248.

- 73 Korstanje M.E. Detaching the elementary forms of Dark Tourism. *Anatolia. international Journal of Tourism and Hospitality Research*. 2011. № 22(3). P. 424–427.
- 74 Kyrylov, Y., Hranovska, V., Boiko, V., Kwilinski, A., & Boiko, L. (2020). International Tourism Development in the Context of Increasing Globalization Risks: On the Example of Ukraine’s Integration into the Global Tourism Industry. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(12), 303. DOI: <https://doi.org/10.3390/jrfm13120303>.
- 75 Lennon J., Foley M. *Dark tourism – the attraction of death and disaster*. London : Continuum, 2000. 184 p.
- 76 Lyulyov, O., Us, Y., Pimonenko, T., Kwilinski, A., Vasylieva, T., Dalevska, N., Polcyn, J., & Boiko, V. (2020). ‘The Link Between Economic Growth and Tourism: Covid-19 Impact.’ In Khalid S. Soliman (Ed.), *Proceedings of the 36th International Business Information Management Association (IBIMA) 4-5 November 2020*. (pp. 8070–8086). Granada, Spain: IBIMA Publishing
- 77 Mc-Entire, D. Crocker, C. G and Peters, E. (2010). “Addressing the vulnerability through an integrated approach”. *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*. Vol. 1 (1), pp. 50-64.
- 78 Meg D. Lonergan (2020): Hard-on of darkness: gore and shock websites as the dark tourism of digital space, *Porn Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1080/23268743.2020.1720524>.
- 79 Miles, W. (2002).”Auschwitz: museum interpretation and Darker Tourism”. *Annals of Tourism Research*. Vol. 29 (4), pp. 1175-1178.
- 80 Park, K. and Reisinger, Y. (2010). “Differences in the Perceived Influence of Natural Disasters and Travel Risk on International Travels”. *Tourism Geographies*. Vol. 12 (1), pp. 1-24.
- 81 Romanenko, Yevhen O., Viktoriia O. Boiko, Serhii M. Shevchuk, Valentyna V. Barabanova, and Nataliia V. Karpinska. 2020. Rural development by stimulating agro-tourism activities. *International Journal of Management*, 11: 605–13. Available

- online:http://www.iaeme.com/MasterAdmin/Journal_uploads/IJM/VOLUME_11_ISSUE_4/IJM_11_04_058.pdf.
- 82 Scanlon, J. & Mc-Mahon, T. (2011). “Dealing with mass-death in disasters and pandemics: some key differences but many similarities”. *Disaster Prevention and Management*. Vol. 20 (2): 172-185.
- 83 Seaton A. V. Guided by the dark: from thanatopsis to thanatourism. / A. V. Seaton // *The International Journal of Heritage Studies*. – 1996. – № 2. – P. 234-244.
- 84 Stone P. A Dark tourism spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *TOURISM: An Interdisciplinary International Journal*. 2006. Vol. 54. № 2. P. 145–160.
- 85 Stone P.R. *Death, Dying and Dark Tourism in Contemporary Society: A Theoretical and Empirical Analysis*. Preston : University of Central Lancashire, 2010. 497 p.
- 86 Stone P. Consuming dark tourism: A Thanatological Perspective / P. Stone, R. Sharpley // *Annals of Tourism Research*. Oxford, 2008. P. 574-595.
- 87 Strange, C. and Kempa, M. (2003). “Shades of Dark Tourism: Alcatraz and Robben Island”. *Annals of Tourism Research*. Vol. 30 (2), pp. 386-405.
- 88 Tarlow, P. (2005). “Dark Tourism: The appealing dark side of tourism and more”. *Niche Tourism, Contemporary Issues Trends and Cases*. Oxford, Elsevier pp. 47-58.
- 89 The Boltysk Meteorite Impact Crater project. The University of Aberdeen. [Архів оригіналу](#) за 2013-06-26. Процитовано 2013-01-11.
- 90 Zautra, A.J., Hall, J.S. & Murray, K.E. (2010). Resilience: A new definition of health for people and communities. In J.W. Reich, A.J. Zautra & J.S. Hall (Eds.), *Handbook of adult resilience* (pp. 3-34). New York: Guilford.
- 91 UNWTO. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.unwto.org